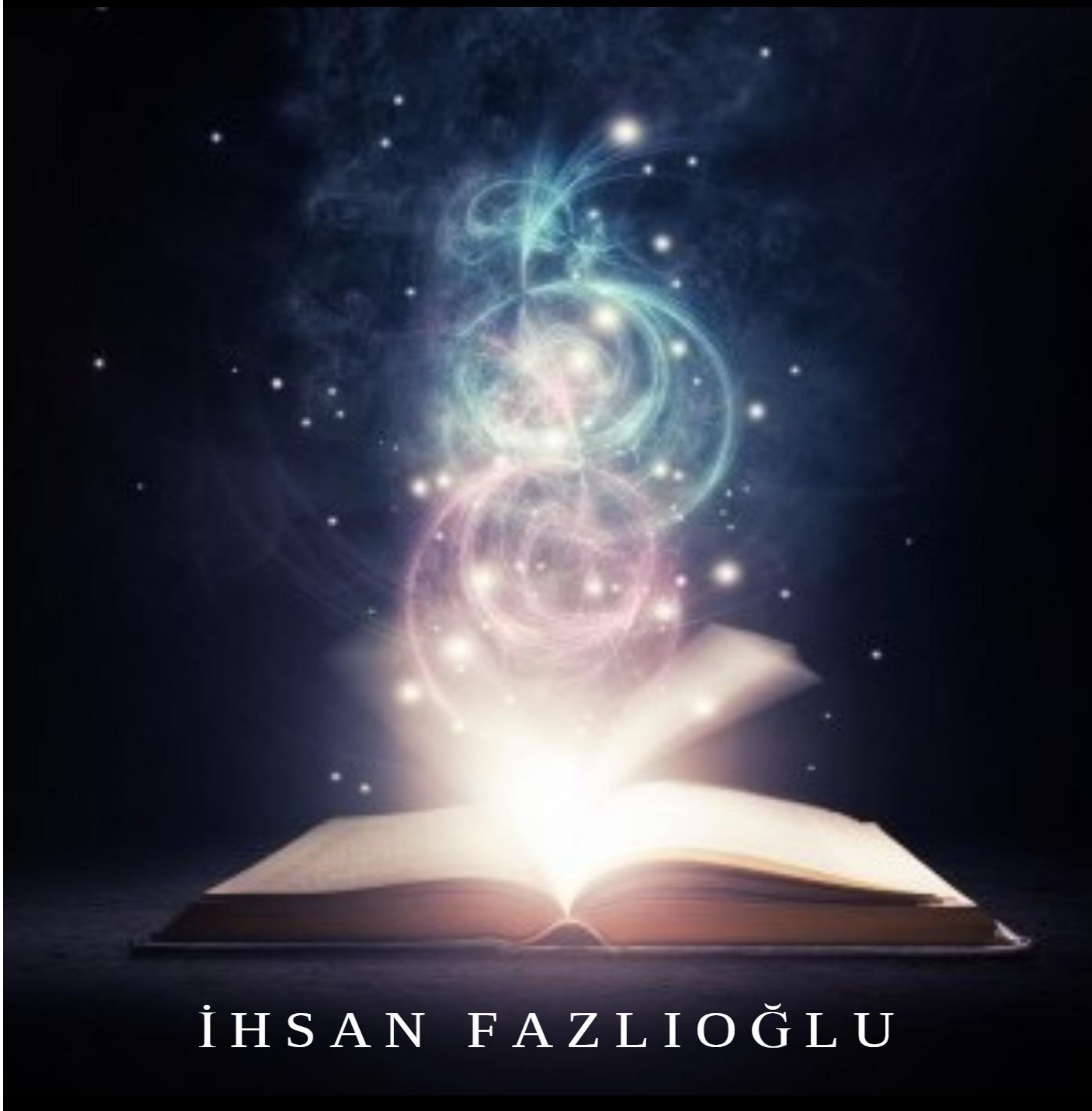
İSLAM TEMEDDÜNÜNÜ OKUMAK

Hayat görüşü, Dünya Resmi ve Dünya Tasavvuru Açısından Bir Değerlendirme

İHSAN FAZLIOĞLU

İhsan Fazlıoğlu Semineri:

"İslam Temeddününü Okumak: Hayat görüşü, Dünya Resmi ve Dünya Tasavvuru Açısından Bir Değerlendirme"

Önsöz Yerine,

Prof. Dr. İhsan Fazlıoğlu'nun ***"bilgi kendine kayıtsız kalan kişileri ve toplumları affetmez"*** nasihatini dikkate alarak, bilgiye ve bilginlerimize kayıtsız kalmama adına fazlioglu.blogspot.com adresinde samimi bir çalışma başlatılmıştır. Bu platform üzerinden Prof. Dr. İhsan Fazlıoğlu'nun vermiş olduğu konferanslar, seminerler, dersler, katıldığı radyo ve TV programları, gazete ve dergilerdeki röportajları ve yazıları ile hocamız hakkında basına yansıyan diğer konular hakkında bilgi paylaşımı ve değerlendirmelere yer verilmesi amaçlanmaktadır.

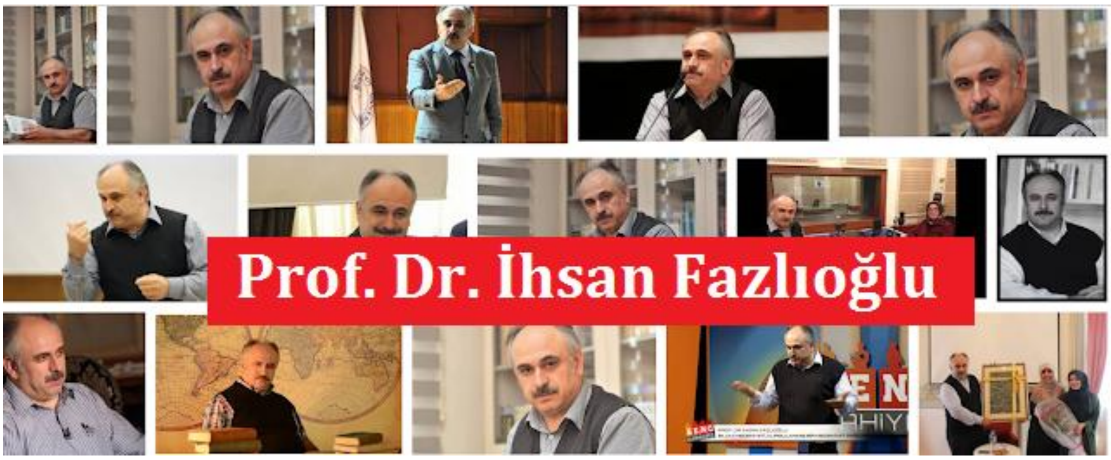
Bu kapsamda, Prof. Dr. İhsan Fazlıoğlu hocamızın **"İslam Temeddününü Okumak: Hayat görüşü, Dünya Resmi ve Dünya Tasavvuru Açısından Bir Değerlendirme"** başlıklı seminerini istifadenize sunuyorum. Bu değerli seminerin yararlı olmasını diler, hocamıza dair elinizde bulunan benzeri dokümanları tarafımızla paylaşmanızı rica ederim.

Muhammet NEGİZ

mnergiz@live.com

26.12.2018

PROF. DR. İHSAN FAZLIOĞLU

İhsan Fazlıoğlu, Prof. Dr., İMÜ, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü 1966 yılında Ankara'da doğdu. İstanbul Üniversitesi Felsefe Bölümü'nü bitirdi (1989). Ürdün Üniversitesi'nde (Amman) ve Arap Bilim Tarihi Enstitüsü'nde (Halep) bilim ve matematik tarihi üzerinde araştırmalar yaptı (1990-1992). Yüksek lisans çalışmasını İ.Ü. Bilim Tarihi Bölümü'nde (1993); doktorasını, İ.Ü. Felsefe Bölümü'nde tamamladı (1998).

Oklahoma Üniversitesi'nde (ABD) sahasıyla ilgili araştırmalar yaptı (2001-2002). 2005 yılında doçent oldu. Mc Gill Üniversitesi, İslam Araştırmaları Enstitüsü'nde misafir öğretim üyesi olarak bulundu, proje danışmanlığı yaptı ve kıdemli araştırmacı olarak çalıştı (2008-2011).

Halen İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü'nde öğretim üyesidir. Fazlıoğlu, felsefe-bilim tarihi ile matematik tarihi ve felsefesi üzerine yoğunlaşmakta, özellikle bu yapıların İslam-Anadolu Selçuklu-Osmanlı-Türk medeniyet tarihi içerisindeki gelişmelerini yazma kaynaklara dayanarak incelemekte ve yayınlar yapmaktadır.

İHSAN FAZLIOĞLU SEMİNERİ: "İSLAM TEMEDDÜNÜNÜ OKUMAK: HAYAT GÖRÜŞÜ, DÜNYA RESMİ VE DÜNYA TASAVVURU AÇISINDAN BİR DEĞERLENDİRME"

Bir x düşünelim, bu x'in başına İslâm'ı getiriyoruz ve İslam x'i diyoruz. İslâm devleti meselâ, devlet burada mevsuftur. Soru şu: Bir şeyin başına İslâm'ı sıfat olarak kullandığımızda ne değişir, ne değişmez? İslam devleti dediğimde devleti İslam yapan nedir? Çünkü devlet hep var. Bu devleti İslâmî kılan nedir, kılmayan nedir? İslâm ekonomisi mesela. Bir ekonomiyi İslâmî kılan nedir, İslami kılmayan nedir? İslam devleti, ekonomisi, sineması dediğimizde aslında büyük hata yapıyoruz. Nedir hatamız? Mutlaklaştırıyoruz. Mutlak kelimesi talak kelimesinden gelir boşamak demektir. Allah mutlaktır Allah boşandırılmıştır demektir. Ne demek bir şeyin mutlak olması? Zaman ve mekân kategorisinden ayıklanmış olmasıdır. Halbuki Cenab-ı Hak dışında melekler dahil tüm Kur'ân-ı Kerim'de anlatılan uhrevî nesneler dahil her şey, zaman ve mekân içindedir. Dolayısıyla her şey muhdestir. Muhdes olmanın yada hâdis olmanın asgarî iki şartı mekan ve zaman kategorileri/değişkenleri içerisinde idrak edilebilir olmalarıdır. Bu sebeple kelâmcılar varlığı ikiye ayırıyorlar: hâdis ve kadim. Kadîm yani mekan ve zaman kategorisinin dışında olan. Onun için Allah lafzı insan aklının sınırıdır. Neden? Çünkü insan aklı zaman ve mekan kategorileriyle mukayyettir. Dolayısıyla biz tefekkür ederken mutlağı bile mukayyede çevirerek düşünürüz. Çünkü mutlak üzerindeki tefekkürümüz zihni olduğu için, zihni ve fiziksel olanı da zaman mekan kategorileri içşnde düşündüğümüz için mutlağı düşündüğümüzde onun ucunu da zihinsel varlığa dönüştürür ve bu da mukayyettir. O açıdan Hz. Peygamber "Herkesin tanrısı kendi zannı üzeredir" diyor. Niye? Çünkü tefekkür ederken Cenab-ı Hak ile ilgili tüm idrakimi kendi zihin kategorilerime dönüştürürüm. Yani mekan ve zaman kategorisine dönüştürürüm dolayısıyla onu mukayyed hale getiririm. Bu sebeple O'nun için "ötesi" diyoruz. Yani Cenab-ı Hak hakkında yaptığımız her türlü tefekkür 'ötesi'dir. Neden? Çünkü tenzihi korumamız lazım, yoksa teşbihe dönüşür.

İslâm matematiği nedir diye sorulduğunda hemen cevap veriyor hocalar, ben ise cevap vermem. İslâm matematiği nerede, hangi coğrafyada? Endülüs ya da Kuzey Afrika, hangi coğrafyayı kastediyorsunuz? İslâm matematiği derken hangi matematik, İslam devleti derken de hangi devlet? Hepsinin tecrübesi farklıdır. Bu sebeple mekan ve zaman kategorilerine göre fiilin tecessüm etmesi değişiyor. Zaman ve mekan üstü bir İslâm devlet anlayışı var mı bilmiyorum. İslâm matematiğinin kullandığı teknikler M.Ö. 5000'den itibaren Akdeniz dünyasında gelişen tekniklerin tevatürü gibi bir şey. Onlara İslâmî demiyorsunuz da müslümanlar bunu yapınca neden İslâmî oluyor? Diyelim ki astronomi ilmini kullanmak XIX yy.ın sonuna kadar İslâm dünyasındaki aritmetik 60 tabanlı sayı sistemidir. Bu, Babilliler tarafından keşfedilmiştir. Babilliler bunu kullandığında İslâmî değil de ben kullandığımda niye İslâmî? Ya da diyelim ki gök teorileri ve gezegenler dünyasına ilişkin tüm eserler, buradaki tekniklerin %75'i veya %80'i milattan önce 3400'den itibaren başlayan bir sürecin doğal sonucudur. Bu gök teorileri Babil'de kullanıldığında İslâmî demiyoruz da şimdi İslâmî diyoruz, nedir bunu İslami kılan? Sorunun ciddiyetini farkediyor muyuz? Burada İslam devleti veya medeniyetiyle alakalı bir soruyla muhatap kaldığınızda mekan ve zaman işlevlerini hemen gündeme getirmeliyiz. Bu fıkıh için de geçerli. Bir soru soruyorsun ve adam cevap veriyor, bu fetva hangi mekanda verildi? Hangi zamanda verildi? Şafiilerde bir kadının kocası kaybolduğunda 2 yıl beklemesi gerekir, Hanefilerde 9 ay 15 gün. Niye? Çünkü İmam Şafii bu fetvayı verirken bir tıp teorisini kullanıyordu. Hanefiler ise başka bir tıp teorisine göre iş yapıyorlardı. Şimdi tıp teorisi değişti. Hamilelik 9 ay 15 gün. Şimdi ne yapıyoruz? İmam Şafii'nin bu fetvayı verirken dayandığı dönemin tıp bilgisini dikkate almayacak mıyız, mutlaklaştıracak mıyız? Şimdi demek istediğim şu: Mekan ve zaman kategorisini dikkate alarak hemen soruyu yeniden formüle edeceksiniz. Hangi konuda olursa olsun kelâmî meselelerde dahil. Nesefi akaidi çalışıyorsunuz, onun dönemindeki kozmoloji ve tıp anlayışı tümüyle kendi dönemiyle alakalı bir şey. Cevheri ferd, cüz'ün nihayeti. Nasıl tercüme ediyor arkadaşlar atom. Ne atomu? Demokritos'un atomu. Ama atom bölündü. Fatma Aliye hanım bence toplasan tüm ilahiyatçılardan daha iyi biliyor bu konuları, kesinlikle bunu atom diye tercüme etmedi, monad diye tercüme etti, ama ruhani bilim anlamında monad değil. Görünemeyen en küçük bilim monaddır da ondan. O bağlamda üretilmiş yapıyı dikkate alarak meseleyi değerlendirmek lazım. Öyleyse birinci şeyimiz İslam x'i dediğimizde muhakkak mekan-zaman kategorisini işin içine dahil etmemiz gerekir. Bu bizim ufkumuzu açar ve bizi rahatlatır. Bunu dile getirip uygulayan Şah Veliyullah Dihlevi İslâm tarihinde XVIII. yy.ın en önemli Hint asıllı müslüman alimidir. Müslümanlar sadece kendi mahalli coğrafyasıyla yetinerek düşünmedi. Merkezimiz evet orası, fakat diğer müslümanların tecrübelerine de aşina olmak zorundayız. Burayı tamamlamış olduk.

Şimdi sorunun en son formülasyonu olan şu formüle şöyle bir itiraz yapılabilir: Peki vahyin buradaki yeri nedir? Şimdi muhdis olmayı yada hâdis olmayı iki cihetten ele alabiliriz:

ı) Olgu ve olay cihetinden. Ağaç bir olgudur, hâdis bir şeydir, galaksi, kara delik bunların hepsi bir olgudur. Olay diyelim ki gezegenlerin hareketi, deprem de bunlarda bir olaydır. Bunların hâdis olduğundan zaman-mekan kategorisi içerisinde gerçekleştiğinden hiçbir şüphemiz yoktur.

ıı) İdrak cihetinden. Niye? Çünkü evrende şu ana kadar tespit edebildiğimiz hâdis, inanılmaz bir hadis. Son yapılan sayımda trilyonlarca galaksi var, yıldız ya da gezegen demiyorum galaksi var. Üç türlü galaksi var; küçük ölçekli, orta ölçekli ve büyük ölçekli. Büyük ölçekli galaksilerin bazıları milyarlarca gezegen ve yıldız içeriyor. Evrende trilyonlarca galaksi var, inanılmaz bir hacim, trilyonlarca mesafe. Cenab-ı Hak için küçücük bir şeydir, bilemezsin. Katolik kafa yukarıyı aşağıdan bakarak belirlemeye çalışır. Bugün müslümanlarda da bu çok yaygın. Halbuki n boyutlu bir uzayda olan bir vakıanın üç boyutlu bir uzaydan idrakiyle mesûluz biz. Ötesinde de matematik bilen arkadaşlar şunu hemen anlarlar; dört boyutlu bir cisim iki boyutlu bir uzayda dağılır. Farklı bir şekle bürünür. Bunu en güzel üç boyutlu şekilleri kağıda çizerken görürüz. Güneş saatine bakın görürsünüz yada usturlaba baktığınız zaman görürsünüz, orada bir kürenin usturlabda nasıl yayıldığını. çünkü orada bir düzleme çiziyorsunuz. İdrak cihetinden baktığımızda, bu koca evrende müdrik olan şu ana kadar tespit ettiğimiz tek varlık biziz. Tüm canlılarda idrak vardır ama idrakin basamakları aslında olaya bakıyor, idraki idrak. Fahreddin er-Razi'nin *Metalib*'in girişinde dediği gibi formülasyonu şöyle vereyim: İdrak bir şeyin idrakidir, çünkü şey olmadan idrak olmaz, şeyin idrakinin idraki ve şeyin idraki bir durumdur. Kelam kitapları bunu müthiş analiz ederler. Ama o şeyin idrakini idrak etmek ayrı bir durumdur. Esas insanlık orada başlar. Bu şeyin yerine Fahreddin er-Razi nefsi koyar: Nefsin idraki, nefsin idrakinin idraki, idrakü idrakin'n-nefs ki buna zât denir. Bu aşama zât aşamasıdır. Zât olmak kolay değil yani nefsinin idrakini idrak etmek. Bunun bir aşaması daha var ama biz burada kalalım. İdrak budur. Diğer canlılar kendini idrak edebilirler ama kendilerini idrak ettiklerini idrak edemezler. Şimdi bu anlamda evrendeki tek varlık biziz. "Evrende bizim gibi varlıklar vardır" cümlesini de biz söylüyoruz; fakat bu haliyle bile idrak muhdistir. Çünkü zaman mekan kategorisi içerisinde maddeye bağlıdır. Beynin içerisinde cereyan ediyor ama beyne eşit değildir. Bugün modern tartışmalarda bile beyin beyni düşünemiyor, enteresan bir şey. Beynin bir fonksiyonudur ama beyne eşit değildir çok enteresan. Tüm tecrübemizi mümkün kılan bilincimizdir fakat bilinç tecrübe işi değildir. Bilinç

nedir bilmiyoruz sadece fonksiyonları karşımızda. Buna rağmen idrak tarihseldir yani tarihsel demek mekan-zaman kategorilerinin içerisinde iş görür.

Peki vahyin buradaki fonksiyonu nedir? Gayet açık; idraki bir sınır olarak düşündüğümüzde idrakin üstünden gelen vahiy tarih üstüdür, meta-historik ve a-historiktir ama idrak uzayına girdiğinde, idraki cihetinden dolayısıyla yorum cihetinden vahiy nedir? Muhdestir, hâdistir; aksi takdirde bir alim gelir her şeyi halleder giderdi. Yoruma ihtiyaç var. Büyük İslâm alimlerinden Zerkeşî'nin (ö. 1392) çok ilginç bir cümlesi var: "Cenab-ı Hakkın ahkâmını zannî kılmasının hakikati, insanlara hareket alan açmaktır." Çünkü zannın olduğu yerde usul olur. Her şeyin mutlak olarak belli olduğu yerde usul kitabı yazmanıza gerek var mıdır? Usul nedir? Şu, şu yönteme göre bir ahkâm çıkarıyorum demektir. Her şeyin açık seçik olduğu mutlak olduğu bir yerde usûle ihtiyacımız yoktur. Diyor ki: "Bil ki Allah bütün şer'î hükümler için kat'î deliller tayin buyurmuş değildir, aksine şer'î delilleri kasten zanni kılmıştır ki mükelleflere genişlik olsun." Emin olun biz bu zihniyetten çok gerideyiz. Onun için diyorum ya müslümanlar tarihinden geri kalmış bir millettir. "Böylece mükellefler delilin kat'i olması sebebiyle bir tek mezhebe bağlı olmak gibi bir durumda kalmamışlardır." Bununla ilgili çok metin var. Dolayısıyla İslâm'a ilişkin tüm idraklerimiz tarihseldir. O açıdan biz Kurân-ı Kerim'i tarihsel kabul edenlerin tuzağına düşmüyoruz ama mutlak anlamda gelenekselcilerin tuzağına da düşmüyoruz. *Nesefi Akaidi* tarihseldir dediğim için beni sosyal medyada linç etmeye kalktılar. Akaid metinleri bir formulasyondur İslâm inanç umdelerini kendi kuşağında ve döneminde ifade etmektir. Dolayısıyla vahiy yani Kur'ân-ı Kerim ve Hz. Peygamberin sünneti özellikle Cenab-ı Hakkın ismet sıfatı gereği kontrol ettiği sünneti meta-historiktir a-historiktir; ama onun idraki ve durumu insan zihninin dereceli olması vb. tarihsel şartlar sebebiyle nedenlerle tarihseldir.

İkince mesele: Temeddün kelimesini çok kullandığımı görmüşsünüzdür. İslam temeddünü. Başlığımız da; "İslam Temeddününü Okumak: Hayat Görüşü, Dünya Resmi ve Dünya Tasavvuru Açısından Bir Değerlendirme idi. Niçin temeddün kelimesini kullanıyorum? Usûl-i fıkıh ve kelâm kitaplarında temeddün olarak geçer. Böyle bir yazı yazdım: Tefe'ul babı son derece önemli bir babtır, diye. Benim kişisel kanaatim, müslümanca düşünmeye en yakın bab. Nereden çıkarıyorum bunu, onu da söyleyeyim. İslâm kaynaklarında özellikle akaidde bu konu tartışılıyor. Kurân-ı Kerim'de genelde fiiller tefe'ul babından gelir. Tefekkür, teakkul, tedebbür hep tefe'ül babıyla geçer. Tefe'ül babının birkaç özelliği var: i) Oluş bâbıdır; mesela tealleme; "cahil yavaş yavaş öğrendi" demektir, bir oluş, bir süreklilik vardır. ii) Tefe'ul babındaki eylemlerde irade ve ihtiyar iş başındadır. İrade (istemek) ihtiyar (tercih etmek) yani eylemi yapan tefekkür eden kişi, dışardan gelen bir baskıyla bir ilzam

hareketiyle değil kendi irade ve ihtiyarıyla bu işi yapar. Böyle olduğu içinde tef'eul babında eylemin tüm meşakkatini üstlenir. Yani tealleme bir süreçtir, kişinin kendi isteğiyle kalkıştığı bir durumdur ve aynı zamanda öğrenme sürecinin tüm meşakkatini ve yükünü omuzlamaktır. Ne kadar enteresan bir bab! Çünkü öbür türlü tealleme yani eğitim öğretim zor bir şey değil mi? Meşakkatini üstlenmezsen yürütemezsin bunu. Dolayısıyla tefe'ul babında eyleme mensubiyet ve o eylemin sana yüklediği mesuliyet arasında sıkı bir ilişki vardır. Mesela Hintli bir alimin *Nesefi Akaidi*şerhi var *en-Nibrâs*. Onu yazan Abdurrahman Ferhari, buradan bunları okuyabilirsiniz. Kuran-ı Kerim'de akıl ve ona ilişkin kavramlar isim halinde el-akl diye geçmezler. Hep fiil haline gelir, bu önemli bir nokta diye düşünüyorum. Onun için İslâm basit anlamıyla bir fikir değil aynı zamanda bir ameldir. Sadece bir ilim değil aynı zamanda bir ameldir. İnşâî önermeler ihbârî önermelerden farklı olarak doğruluk ve yanlışlık ölçütlerini eylemde kazanırlar. Ne demek bu? "Ağaç yeşildir" önermesi ihbârî bir önermedir ama "Yarın yağmur yağacak" önermesi inşâî bir önermedir. Yarın yağarsa önerme doğrudur yağmazsa yanlıştır. Dolayısıyla "Namaz kıl" önermesi inşai bir önermedir, müslümanlar namaz kılarsa önermeyi doğrularlar, kılmazlarsa yanlışlarlar. Onun için din aktif bir katılımdır. Cenab-ı Hakkın emir ve nehyine aktif bir katılımdır. Din statik bir şey değildir, dinamik bir şeydir. Çok önemli bir nokta yani sen aslında namaz kılarak ya da oruç tutarak Cenab-ı Hakkı doğruluyor veya yanlışlıyorsun; yani sana çok ciddi bir değer yüklemiş Cenab-ı Allah. İbn Haldun'nun teorisinden hareket edersek insan önce tekevvün aşamasından geçer. Tekevvün "fiziksel oluş" demektir. Bilebildiğimiz kadarıyla evrende durağan hiçbir nokta yoktur. Sadece yasallık durağan gözüküyor birde alt limitlerle üst limitler. Diyelim ki plank sabiti var, bütün fikri var ama bunun içindeki her şey sürekli bir dinamizm halindedir. Bilim felsefesinde kullandığımız tabirle, güneş yerini korumak için sürekli hareket halindedir, evrende her şey yerini korumak için sürekli hareket etmek zorundadır. Biz buna Kuran-ı Kerim'in diliyle tesbih diyoruz; her şey sürekli tanrıyı tesbih etmek zorundadır. Her şey kuldur ve kul demek kendisine yüklenen işi yapmak demektir. Dolayısıyla evren de tekevvün halindedir ve tamamlanmamıştır, kıyamete kadar devam ediyor. Çünkü tamamlanmış sistemler statikleşirler ve dururlar. Tamamlanmamış sistemler ise sürekli dinamiktirler. Evren/kainat ise genişliyor, içe ve dışa doğru sürekli iş yapıyor. İnsan gayet doğal olarak tekevvünün bir sonucudur. Bunu fizyolojimizde ve kimyasal yapımızda biliyoruz ama insan tekevvünün içerisinde değildir. İnsan ne yapar: temeddün. Temeddün dünyayı imar etmektir. Tekevvün bize tabiatı verir temeddün ile hayata geçiririz. En basit insan topluluğu bile temeddün eder; temeddün etmeyen hiçbir insan evrende tek başına tekevvün halinde yaşayamaz. Çocuk doğar doğmaz hayata çekilir tabiata bırakılmaz; en sağlıklı bebek bile bugünün şartlarında üç saatten fazla tabiatta yaşayamaz. Temeddün insanın üç temel ihtiyacını giderir: Zaruriyat, havâic ve tezyînât. Zaruriyat fizik varlığımızı muhafaza etmek için sahip olmamız gereken asgari şartlardır. Mesela bir mağarada yaşamak. Çünkü soğuk ve sıcak bizi öldürebilir üzerimize bir şeyler örtmek zaruriyattır. Fakat insan zaruriyatın dışında birde havâic-i asliyye yani ihtiyaçları olan

bir varlıktır. Yemek, içmek gibi bir de tezyinat ya da müzeyyenat dediğimiz bir aşama var. Herhangi bir yaprakla bir hayvan postuyla üzerini örtmek zaruriyattandır bir elbise giymek ihtiyaçtandır ama falanca markayı giymek tezyinattandır. İnsan enteresan bir şekilde bir sıralama yapmıştır. Diyelim ki bir mağarada yaşamak zaruriyattandır herhangi bir kulübede yaşamak ihtiyaçtandır ama boğazda bir konak yapmak tezyinattandır. İnsan maalesef böyle bir varlık ve bu müzeyyenat temeddün aşamasında bizi konformizm (insanlığın en büyük belası) lüks, refah gibi bir merhaleye getirir ve bu arada tefessüh (çürüme) başlar. Tefessühten kurtulmanın yolu nedir? İbn Haldun'a göre tedeyyündür. Hepsi tefe'ul babından. Tedeyyün demek bir yaşama yolunun olmasıdır ama elbette ki sahih bir yol, sırat-ı müstakîm; istikameti, yönü olan bir yol. Tedeyyün tek başına yeterli midir? Tedeyyün de bir tefessühe neden olabilir, aşırı biçimselleşebilir ve bir dini yok eden bir duruma dönüşebilir. Tedeyyün bir üst aşamayı talep eder buna İslam düşünürleri teellüh diyorlar. Teellüh yani Cenab-ı Hakkın ahlakıyla ahlaklanmak, buna tasavvuf da diyoruz. Tasavvuf bir isyan hareketidir yoksa göbek şişirip kırmızı mercedesle gezmek değildir. Tasavvuf şehre, tefessühe bir isyandır. İnsan olmaklığı kaybetmeye bir isyandır, var iken yok gibi yaşama işidir. Yani varlık içerisindesin herşeyin var ama yok gibi yaşıyorsun. Teellüh aşaması ilimleri ve sanatları türetir. Mukaddime üç cilttir bir buçuk cilde yakını ilimler ve sanatlarla ilgilidir. Dolayısıyla temeddün müslümanlar için ideal bir hedef değildir tek başına. Bugünkü çağdaş ideolojinin dayattığı şekliyle medeniyete ulaşacağız. Temeddün bir ara durumdur. Neyin ara durumudur? Teellüh noktasına gelmenin bir ara durumudur. Çünkü siz ancak şehirde ilim ve sanat üretebilirsiniz. Şehirleşmek, temeddün aşaması o açıdan önemlidir ama orası tek başına bir amaç değildir. Tefessühün en önemli sebeplerinden biri de asabiyeti kaybetmektir. Yani asabiyet sinir sistemi demek bizi bir arada tutan. Bakın şu anda ümmet diyorsunuz bırakın ümmeti mezhep diyorsunuz mezhebi bıraktık aynı tarikattaki adamlar bile asabiyet yapıyor aynı meşrepteki insanlar farklı neşvelerinden dolayı birbirlerini boğazlıyorlar.

Şimdi tefe'ul babını açıklamak için tekrar sorumuza geri döneceğiz. İslam devleti, İslam ekonomisi hakkında konuştuk. İslam ekonomisi o kadar riskli bir kavram ki üniversitelerde bölümler var. İslam bankacılığı var. Gidiyorsun pek bir fark yok sadece adını değiştirmişler. Faize kar payı diyorlar. Bir katılım bankasına gittim, şartlarda hiçbir fark yok sadece lafız değişikliği yapmışlar. Bu İslam ekonomisi o kadar enteresan bir şeydir ki düşünün siz İslam ekonomisi uyguladığınızı varsayıyorsunuz Türkiye'de. Diyelim işler kötü gidince halk ne diyecek böyle İslam ekonomisine? Sonra ekonomiyi atacaklar ve böyle İslâma diyecekler. Diyecekler mi, derler. Örnek mi istiyorsunuz gidin bugün İran'a orada gençliğin %67 sinin dinsiz olduğunu ve bismillah diyip her şeye nasıl küfrettiklerini görün. Bu bir problemdir. Burayı geçelim, şimdi İslam tıbbı diyoruz. Ebu Bekir Razi'yi de aynı başlık altında inceliyoruz İbn Sina'yı da İbn Nefis'i de. Üçünün de tıp anlayışı birbirinden farklı.

Nasıl oluyor da bunları aynı başlık altında topluyoruz. Esas sorumuza geri döndük. İbn Cebr'in yazdığı kitapları nasıl İslam tıbbı başlığı altında inceleriz? Ama inceliyor muyuz? İnceliyoruz. Bir sürü Yahudi hekim var bizde. Daha radikal bir örnek verelim İbn Meymun. İbn Meymun'un kitaplarını açıyorsunuz bir taraftan İslam felsefesi başlığı altında inceliyorsunuz bir taraftan da yahudi felsefesi başlığı altında. Şimdi İbn Meymun'u İslam felsefesine dahil kılan unsurlar neler? Bunun üzerinde konuşmak zorundayız. Bir taraftan Meşşailik bir taraftan İşrakilik bir taraftan kelam okulları bir taraftan irfan okulları. Bunların hepsini İslam medeniyetinin temeddününün parçası olarak görüyoruz ama birbirinden ayrı kabul ediyoruz. Daha radikal bir örnek verelim: Gazzali ile İbn Sina'yı birarada tutan ve ayıran şeyler nelerdir? Bir arada tutan unsurlarla ayıran unsurların aynı olmaması gerekir. Çünkü aklın çelişmezlik yasasına aykırı. İbn Sina ile Gazzali'yi bir arada tutan unsurlar üzerinde düşünmemiz lazım. Şimdi örneğin Lui Zhi XVII yy.da yaşamış ve Çinli müslümanların Gazzali'si olarak kabul edilen bir adam. Gerçekten son derece önemli bir adam bu, Neokonfüçyanist bir müslüman. Bu adam inanılmaz bir şeyi başarıyor o dönemde. Çünkü Çin hanedanı iktidarda, tüm yabancı dinleri yok ediyor. Budizm, Taoizm, Konfüçyanizm dışında tüm dinleri yok ettiler ve bu adam sayesinde sadece müslümanlar kurtuldu. Niye? Çünkü oturdu ve "varlığımızı ikame ettirmek için hangi ağırlıklardan kurtulmamız lazım" diye düşündü. Müslümanlığı korumak adına diğer her şeyden vazgeçip İslamı Neokonfüçyanist felsefenin kendisiyle yeniden kurdular ve Çin devleti bunları yok etmedi. Bugün 150 milyon bunlar. Uygur ya da Türk kökenli müslümanlar değiller. Çin'li olmayan, Han olmayan, Hundur; tarihte yerleşik olan Orta Asyalılara Hanlar denmiş yerleşik olmayanlara ise Hunlar. Lui Zhi 1724 yılında müthiş eserler yazıyor, kelimenin tam anlamıyla eşşek gibi çalışıyor. Sekiz yıl Çin medeniyeti yedi yıl İslami ilimler, bir yıl Budizm bir yıl Taoizm ve bir yıl da Batı klasikleri çalışıyor. Ondokuz yıl bilfiil okuyor. Tabi varlık korkusu var. Kendi inançlarının mensubiyetlerinin ortadan kalkmasından korktuğu için ondokuz yıl bilfiil çalışıyor. Ondokuz yıl sonra bütün Çin'i dolaşıyor, oradaki müslümanları tek tek ziyaret ediyor ve eserler yazıyor. Öncelikle Usulu'd din yazıyor sonra fürûu'd-din kitabı yazıyor burada İslam ibadet felsefesi yapıyor. Üçüncü önemli eseri de siyer: Bir örnek olarak Hz.peygamber. İnanılmazı başarıyor adam. Şimdi Lui Zhi'yi İslam'ın adına nasıl koyacağız. Çin İslam düşüncesi diyorsun ama bu adam Neokonfüçyanist terminolojiyle İslamı üretmiş. Abdurraif Sinhilî (ö.1693) de Malayların Gazzalisi. Bunlara o dönemde Gazzali diyorlar, bu gayet doğaldır, çığır açan insanlar. Gazzali merkez İslâm dünyasında İslâm zihniyetini Hintleşmekten İranlılaşmaktan ve mistikleşmekten kurtaran bir adam. Aynı rolü icra eden Abdurraif Sinhilî de Malay İslâm dünyasının Gazzali'sidir. 1670'lerden itibaren Mekke ve Medine'de özellikle de Medine'de kurulan bir ulema hareketinin yetiştirdiği bir elemandır. Tabi bunları biz hiç bilmiyoruz. XVII yy.ın ikinci yarısı İslâm dünyasında müthiş bir arayışın müthiş bir hareketlenmenin olduğu dönemdir. Bu hareketin en önemli ismi kürt asılı İbrahim Kuranî'dir. Osmanlı siyasetinin temsilcisidir. Kurani ve ekibi İslâm dünyasındaki çürümüşlüğü, durgunluğu nasıl yeniden bir hareketle aşabiliriz diyerek bir hareket

başlattı. Çok önemli adamlar var hepsi bunların talebesi; Abdurraif Sinkilî, Lui Tzi'nin hocası, Muhammed b.Abdulvehhab, Osman b.Fudi, Muhammed Şevkani, Sinkilî, Senusî. Bütün bunlar Medine ve Mekke'deki entelektüel çevrenin uzantılarıdır. Mesela Şah Veliyyullah Dihlevî, Hint alt kıtasında Kuraânî'nin oğlu Ebu Muhammed'in talebesidir. Sinkilî Medine'ye gelip Kurânî'nin bizzat öğrencisi oluyor. Sinkilî ne yapıyor Malay dünyasındaki isyanı koruyabilmek için? Yepyeni bir entelektüel faaliyete giriyor. Hala bugün Cana'ya gittiğiniz zaman büyük bir veli olarak ziyaret edebilirsiniz. Çok ilginç bir şey söyleyeyim. Malayca'da fakih kelimesi yoktur, mütekellim kelimesi yoktur bu adamların fakihi var mı var, mütekellim yani kelamcısı var mı var. Peki hepsinin ortak adı ne? Sûfi. Sufi diyince bu adamlar hem mütekellimi anlıyorlar hem fakihi hem de bildiğimiz sufiyi anlıyorlar. Niçin? Hint İslam düşüncesinin bir parçası. Sadece yaşadığımız merkez diyoruz. Biz çok Batı merkezciyiz. Bir de çok Arap merkezci ya da Osmanlı merkezci bakıyoruz olaylara. Ama İslam dünyası basit anlamıyla dedik ya mekan zaman kategorilerine kapı açıyor. Dihlevi (ö.1762) yine aynı yy.da Hindistan'da Hint İslam dünyasındaki entelektüel krizi aşmak için belirli faaliyetler içine girmek için meseleler üretiyor. Peki bunu İslamî kılan ne, kılmayan ne? Osman b. Fûdî Batı kaynaklarında Afrika'da bir İslamî hareket başlatıyor, Senusi ise Kuzey Afrika'da. Senusî'nin yazdığı kelam kitapları enteresandır mesela. Kübrâ ve Suğrâ diye bilinir metinleri. Muhammed Şevkani Yemen'de bir Zeydi olmasına rağmen yeni bir entelektüel hareket başlatıyor ya da Muhammed b.Abdülvehhab Vehhabiliği başlatıyor. Tıpkı felsefede tıpta matematikte sorduğumuz soruları burada da sorabiliriz? Bu insanların ürettiklerini İslamî kılan nedir, farklı kılan nedir? Kendinden önceki İslâm düşünürlerinin, alimlerin ürettiklerinden farklı ne yaptılar ki kendi coğrafyalarında medenice dirilmeyi ve canlanmayı sağladılar? Lui Zhi'yi herhalde biz Gazzali ile ya da Seyyid Şerif Cürcani ile özdeşleştirmeyiz. Adam çince baya eser yazmış ama bu adamı biz niçin müslüman bir düşünür olarak ele alıyoruz? Başka bir örnek verelim: Ebü'l-Berekat el-Bağdâdî İbn Sînâ'nın hemen sonrasında yaşamış başta Gazzali olmak üzere Sühreverdi, Fahreddin er-Razi gibi bir İslam düşünürü. Ya da Samu el-Mağribi (ö.1171), büyük bir cebirci, Mağrib'den geliyor. Mağrib dediğimiz has Endülüs'ten geliyor, babası rabbi. Ne demek rabbi? Yahudilerde rabbilerin olduğu aileler bozulmamış tipik yahudilerdir. Babası bu aileden geliyor kendisi müslüman oluyor. İslâm tarihinin en önemli anti-Yahudi metinlerini yazıyor. Büyük bir cebirci. Biz bunu İslam matematiğinin en önemli ismi olarak görüyoruz. Ama yahudi asıllı eserlerde büyük bir Yahudi matematikçi olarak zikrediliyor. Aynı soru burada da geçerli. Şimdi soruları çoğaltabiliriz ama neticede şu ortaya çıkıyor. Zaman ve mekan kategorileri dahilinde İslam medeniyetinde olup biten olgu ve olayları aynı kılan değişkenlerle farklı kılan değişkenler nelerdir? Birleştiren ve ayrıştıran ögeler nelerdir? Bunların üzerinde ciddi bir şekilde durmamız lazım ki bugün de benzer sorunları çözümleyebilelim. Şimdi burada şunu vurgulayayım: Tabi bir medeniyet tarihi bu kadar spesifik olarak okunmaz elbette medeniyet tarihi buyken bilim tarihi buyken dış şartlar dediğimiz fiziki şartlar nasıldır? İbn Haldun coğrafya ile başlıyor iklim

şartlarını. Elbette bir medeniyeti anlatmak için onun coğrafi şartları, iklim şartları, su kaynakları, maddi şartlarını bilmemiz lazım. Manevi şartlar dediğimiz toplumsal örgütlenme, ekonomik, iktisadi, ve ticari ilişkileri de. Ticareti olmayan bir itikad medeniyet kuramaz. İnanç sistemi kurarsın ama bir ticaretiniz yoksa iktisadı olmayan itikad bir temeddün hareketi kuramaz. Gayet basit, fıkıh kitaplarında yok mu iktisad ilmimiz, var. İtikadın bir temeddün hareketine dönüşmesi için ciddi bir iktisadi siyasi askeri etkinlik içerisine girmesi lazım. Dolayısıyla maddi şartlar tarihsel bağlam siyasi, askeri, ahlaki, içtimai, iktisadi imkanlar hatta iç şartlar bilimlerin teorik dili kullandıkları sembolik sistemler önemli. Soruların ve sorunların önemli olduğunu burada reddetmiyoruz. Maddi ve manevi şartlar bir temeddün hareketini oluşturabilir ama bizim burada derdimiz bu değil. Sorumuz; İslâm medeniyetindeki herhangi bir etkinliği biraraya getiren birleştiren, ayrıştıran ögeler nelerdir? Aynı ve farklı kılan değişkenler nelerdir? Bunun üzerinde durmamız gerekiyor şimdi.

Önce şununla başlayacağız. Temeddünü nasıl tanımlayabiliriz, temeddünün metafizik tanımını nasıl yapabiliriz, nedir temeddün? Temeddün şudur: İlk ilke, evren ve insan, üçü arasındaki ilişkiler hakkında sorulan sorulara verilen cevapların cisimleşmiş haline temeddün denir. İlk ilkeye tanrı dersiniz ya da başka bir şey dersiniz farketmez bir evren anlayışı vardır insan anlayışı vardır bunların arasındaki ilişkiler vardır. İlk ilke ve insan arasındaki ilişkiler ilk ilke ve evren arasındaki ilişkiler mesela. Diyelim ki ilk ilke ve evren arasındaki ilişkiler bizi tanrı fikrine götürebilir, sudûr teorisine götürülebilir, üretici, mimar tanrı fikrine götürebilir. Yani tanrı tasavvurunuz bile ilk ilke ve evren arasındaki ilişkiyi dair sorduğunuz soruların cevaplarından ortaya çıkıyor. Camiyi ele alın, nedir cami? Esas itibari ile insanla ilk ilke arasındaki ilişkinin ifadesidir, mimarimizi belirliyor. Çok daha radikal bir örnek. Oda kavramı nedir? Haram ve helal kavramının ifadesidir. 1800'e kadar Avrupa'da evlerde oda yoktu. Mobilya oradan türüyor, hareketli nesneler demek. Eşyaları akşam açıyorlar yatıyorlar sabah kaldırıyorlar, hareketli olduğu için mobilya. İslâm medeniyetinde mobilya olur mu? Olmaz neden çünkü oda var niçin oda var? Çünkü bizler akıl baliğ olduktan sonra herkesin bireyselliği ortaya çıktığı için odalar ve ayrı oda kavramı geliyor. Yani sizin sokak anlayışınız, pazar, cadde anlayışınız bile inançlarınızla alakalı olmalı. Bugün öyle midir değil midir bunu ayrı bir kenara koyalım. Temeddün size aitse sizin ilke, evren ve insan hakkındaki sorularınız arasındaki ilişkiler hakkındaki soru ve cevaplarınızın cisimleşmiş olması lazım. Devletinizde, ekonominizde, mimarinizde bu yapıya biz teo-onto-loji diyoruz. Theo ilk ilkeye onto var olan evrene loji logostan insana karşılık gelir. Her insan topluluğunun theontolojisi vardır. En basiti Kanada'da Amerika'da kabile hayatı yaşayan çok basit bir kabile topluluğunda bile theoontoloji vardır. Ulu manitu var, öyle basit de değil bu, zannetmeyin ki çok ilkel adamın bir evren anlayışı var toprak anlayışı var, ben, biz anlayışı var en basit kabilenin bile. Theoontolojiler mahalli kalırlar yada evrensel olurlar. İslam teo-ontolojisini evrenselleştiren bir dindir. Her teo-ontoloji

evrenselleşmiş değildir. Evrenselleşen İslam temeddünü tarihte, özellikle günümüz İslamcıları bunu yanlış yorumlamıştır. Evrenselleşen İslam temeddününe biz daha teknik bir tabirle dâru'l-İslâm diyoruz. İslâm ülkesi, yani İslam teo-ontolojisinin hakim olduğu iş başında olduğu temeddüne dârü'l-İslam diyoruz. 1) Ekonomik birlik ya da politik birlik; çünkü tarihte devletler teşekkül ederken iki şekilde teşekkül etti. Ya Asurlular, Fenikeliler ve Yunanlılar gibi ekonomik birlikler oluşturdular ve bu ekonomik birlikler bazen ekonomik birlik olarak kaldı bazen de devlete dönüştü. Asurlular mesela daha sonra devlete dönüşüyor. Bazıları ise politik birlik olarak ortaya çıkmış, Persler ve Abbasiler gibi. Daha sonra ekonomiyi de kontrol ettiler. Daru'l-İslâm özellikle XX.yy marksist felsefenin etkisinde kalarak İslâmı ekonomik bir birlik olarak değil daha çok politik bir birlik olarak gördüler. İslam devleti tabirini ürettik. İslam ekonomik bir birliktir, halife ise bunun başıdır. Halbuki dârü'l-İslâm bir teo-ontolojik bir birliktir, anlam değer birlikteliğidir. Hiçbir zaman politik bir birlik olarak görülmemiştir, böyle bir şey yok hiçbir zaman da olmadı. Diyelim ki Amerika'da yaşamış ve şu an yaşayan bir müslüman manevî olarak dârü'l-İslâm'ın bir parçasıdır. Politik ve ekonomik olarak başka bir temeddün hareketinin içerisinde yaşıyor olsa bile. Manevi demek dini demek değil, anlam değer dünyası demek. Anlam değer birlikteliği olması bakımından parçası olarak kabul edilmiştir o açıdan. Dârü'l-İslâm bir anlam değer birliği olarak görülmelidir. Şimdi sorunu yeniden ifade edersek şöyle diyeceğiz: Eğer İslâm temeddünü, dârü'l-İslâm bir teo-ontolojik birlik ise bir anlam değer birliği ise İslam temeddününde yani dârü'l-İslâmda ortaya çıkan siyasi, dini, ilmi vb. farkları nasıl açıklayabiliriz? Bu dârü'l-İslâm'daki sistemlerin siyasi, iktisadi, ilmi, felsefi sistemlerin birliğini sağlayan unsurlarla farklılığını veren unsurlar nelerdir? Sorumuz bu, halen soruyu formüle ediyoruz?

Mesele bu ise eğer şöyle cevap vereceğiz: Bir teo-ontoloji üç bileşenden oluşur: i) Hayat görüşü ii) Dünya resmi ve ikisinin sentezinden ortaya çıkan iii) Dünya tasavvuru. Ne demek hayat görüşü? Hayat görüşünü Batı literatüründe bulamazsınız, bize has bir şeydir. İslâm medeniyeti üç soruyu birden dikkate alan bütüncül bir perspektif geliştirmiştir. Nedir o? Mebde‘, meâş ve mead yani köken, yaşam ve ölüm ötesi. Bu söz Hz. Ali'ye nispet edilir, hem*Mevakıf*'ta hem de *Makasıd*'da bulursunuz. Pek çok kelam kitabının girişinde bu söz verilir. İlmi de buna göre ayırırız. İlmü min eyne, ilmü fî eyne, ilmü ilâ eyne. Nereden, nerede ve nereye. İnsanın üç temel sorusu vardır ve bu üç temel soru üç yere işaret eder aslında. Topladığımızda temel soru insanın yeri sorusudur. İnsan yerini kanıksamaz insan yerini hep soru konusu yapar. Hiçbir canlı “ben niçin buradayım?” demez insan bunu soruyor ve niçin buradayım, nereden geldim ve ne olacak benim durumum? diyor. Bunları hep kendimize sorarız. Yer ve yön sorusu bizim esas sorularımızdır .Yön yani nereye gideceğiz? Hiç olmak bizi çok korkutuyor, bakmayın insan olduğumuz için unutuyoruz, düşündüğümüzde yaşama geri dönemeyiz iyi ki unutuyoruz. Hiçlik korkusu kadar ağır bir korku yoktur. Onun için diyorum ya insana en ağır gelen yine kendisidir. İslâm ne kökeni ne yaşamı

ne de ölümü öncelememiştir üçünü bir arada ele aldığı için el-hayâtü'd-dünya ve el-hayâtü'l-âhireyi kullanıyor. Burada dikkat ederseniz dünya ve ahiret birer sıfattır mevsuf olan hayattır ve ortak olan da hayattır. Bizde bunlar sıfattır. Bizim bugünkü problemimiz dünyayı isim haline getirmektir. Müslümanlar dünyayı isim haline getirdiler, ismin üzerine yükleme yapabileceğimiz cevher halini aldığı için dünya bizim için çok önemli oluyor. Şaşırıyoruz sahabe otuz yıl içerisinde hiç alakası olmayan coğrafyalara gidip nasıl ölüyor. Ölmek kolay bir iş mi zannediyorsunuz insanın ortak temel iç güdüsü yaşam iç güdüsüdür. Yaşama tutunmak varlığa tutunmak bütün kavgamız o değil mi? Ne okuyoruz? Niye kaygımız ne şu andaki bütün faaliyetleriniz yaşama tutunma kaygısıdır. Tutunmaya çalışıyoruz, bırakıyor muyuz kendimizi? Hastalanıyoruz doktora gidiyoruz, durum kötü diye üç ay beslenmeye çalış. Şu bitkiyi bulalım tekrar demiyor muyuz? Kendimizi yaşatmaya çalışıyoruz. İslâm hayatı merkeze alır, hayat Cenab-ı Hakk'ın el-Hayy isminden gelen hayat. Sürekli bir aforizmamda dedim ki "Müslüman var-olur, var-ölür ama yok-olmaz. Buna inanıyorsan zaten sen inanıyorsundur onun için buna ben "hayat görüşü" diyorum "dünya görüşü" değil. Hayat görüşü, çünkü biz öldükten sonra da hayy olmaya devam edeceğiz. Sahne değiştireceğiz, uzay değiştireceğiz ama devam edeceğiz buna inanıyoruz. Hayatı tekrar merkeze almamız gerekiyor, hayat meselesi son derece önemlidir. Müslümanlar o açıdan bütüncül bir bakış açısı geliştiriyorlar. Modern zamanın en iyi göstergesi ölümün itibarsızlaştırılmasıdır. Ölüm itibarsızlaştırılmıştır. Basit bir hadise gibi öleceksin ve börtü böcek olacaksın. Bu 1860'da başlar. 1860 son derece önemlidir. 1860-1914 Batı emperyalizminin zirve dönemidir. 1860'da Avrupa'da mezarlıklar şehrin dışına çıkarılmıştır, rahatsız eder ölülerle beraber yaşamak onları, korkutur. Halbuki klasik geleneklerde sadece bizde değil, ölüler ve mezarlıklar şehrin içerisindedir bizde ise caminin etrafındadır. Şu an bizde de kalmadı, yasak zaten. Yine neticede bazı mezarlıklar şehrin içerisindedir; mesela Çanakkale'nin yeni mezarlığı şehrin dışında. Belki yerle alakalı bilmiyorum ama ölümden korkuyoruz ölüden de korkuyoruz aman uzak dursun bize hatırlatmasın hatta biri ne demişti: "Eyüp Sultan camisinde her nefis ölümü tadacaktır yazıyor bu benim moralimi bozuyor, şunu kaldırın". Haklı, ölüm insanı rahatsız ediyor onun için modern hayat ölümü itibarsızlaştırıyor. Hayat görüşü bir medeniyetin çanağıdır, özüdür. Metafizik çanağı. Her medeniyetin temeddün hareketinin her teo-ontolojik hareketin bir çanağı vardır. Hatta bir yazımızda metafizik çanağı olmayan medeniyetler başka medeniyetlerin metafizik çanak yalayıcısı olurlar demiştik. Bizim bugün çanağımız yok var ama bilinç içinde değil. İslâm hayat görüşü nedir? İslam hayat görüşü eşittir tevhiddir.

Tevhidin üç türlü tezahürü var. Burası son derece önemli. Bu üç tezahürü yeniden yorumlamamız lazım. Birincisi, düşüncenin ilkesi olması bakımından tevhid ki bu bize hakikat tevhid anlayışımızı verir. Hakikat ne demek? Hem ontolojik anlamda gerçeklik tasavvurumuzu verir hem de bu gerçekliğe ilişkin bilgi anlayışımızı verir.

Düşüncenin ilkesi olması bakımından tevhid cümlesine özellikle dikkat edelim. İtikadi anlamda tevhidi kastetmiyoruz yalnız başına. İtikadi anlamda tevhid Yahudilerde de var, bozulmamış Hristiyanlıkta da. Ama bu itikadi ilkeyi düşüncenin ve aklın ilkesi kılan, bu itikadi ilkeyi metafizik düşüncenin zeminine yerleştiren emin olun tarihte ilk ve tek medeniyet İslâm medeniyetidir ve bizi en güçlü kılan taraf da budur. Hala bunun kavgası yapılıyor. Onun için kelâmcılarımız her şeyi müzakereye açıktırlar ancak tevhidi müzakereye açık değildirler. O zaman İslâmın hayat görüşü gider başka bir hayat görüşüne geçersiniz ama nasıl tevhid şimdi anlatıyorum.

i) Hakikat nedir: Varlıkta büyü yoktur, evrende fail ara nedenler yoktur, spiritüel unsurlar metafizik aktörler mevcut değildir. Allah budur, varlık büyülü değildir, evrende kainatta aşağısında yukarısında ara varlıklar metafizik spitürel unsurlarla ilgili değildir. Failler yoktur aktörler yoktur. Bu, şu demektir: Evren tanrının dışındaki tüm etkin güçlerden temizlenmiştir. Onun için bir müslüman evrene spitürel unsurların aktif fail aktörlerin olduğu bir yapı olarak bakamaz. Evren bir zaman mekan içerisinde muhdes bir teknedir var olandır ve bu evrende mutlak fail Tanrıdır. Bu sizin kozmoloji, astroloji anlayışınızı, fizik anlayışınızı, her şeyinizi değiştirir. Buna biz bilim felsefesinde “arındırma/temizleme” hareketi deriz. Bu İbrahimî dinlerde başlar, fakat bunu sistem haline dönüştüren, medeniyetin merkezi haline getiren İslâmdır. Düşünün bakalım biz bugün evrene nasıl bakıyoruz? İslâm dünyasındaki çatışma, klasik gelenekten aldıkları fail ara nedenlerin doğal hale dönüştürülmesi kavgasıdır. Muhdes olan her şey insan tarafından bilinebilir. Bu bilgi başkalarıyla paylaşılabilir. Yani evren vardır evren bilinebilir ve evrenin bilgisi paylaşılabilir. Zaten bu tevhid anlayışı, birincil hakikat anlayışı olmasa *Nesefi Akâidi*’nin girişi yazılamaz. O, hakikat anlayışının ifadesidir. Kainat vardır kainat bir hayal ürünü değildir insan tarafından bilinebilir ve bu bilgi insanlar arasında paylaşılabilir, burada büyü ve sır yoktur, fail olan hiçbirşey yoktur.

ii) Tevhidin ikinci tecellisi toplumsal davranışın ilkesi olarak tevhid. Bu, bize adaleti verir. Adalet tevhidin toplumsal tatbikidir. Özeti şudur; kula kulluğun reddi. Kula kulluğun reddindeki kul basit anlamıyla insan demek değildir. Kendisinde iktidar, güç vehmedilen her şey kul kavramına girer, kişinin kendisi dahil. Kişi kendine kul olamaz. Kişi maddesine, parasına, siyasal iktidara maddi ve manevi hiçbir olgu ve olaya kul olamaz. Bu insana müthiş bir cesaret verir. Kula kulluk öyle basit bir hadise değildir. Şöyle bir kendinizi yoklayın, kimin kullarısınız. Bir yazımda öyle demiştim "Aklımızın sahibi kimse Rabbimiz O'dur'.' Bu son derece önemlidir. Dolayısıyla adalet basit anlamıyla hukukî bir sorumluluk değildir müslümanlar için. Tevhidin toplumsal ve tatbiki uygulamasıdır. Kendi aleyhine bile olsa adil olabiliyor musun? Müslümanlığı bile müslümancılık yapıyoruz, müslümancılık yapmayacaksın. Kimin

hakkıysa ona vereceksin. Müslüman değilse bile yapabiliyor musun bunu? Yani önceleyebiliyor musun? Biz kabilecilik yapamayız ki! Müslümancılık ise bir kabileciliktir. Yeri geldiğinde aleyhinde olacak değil mi. Hz. Peygamber bunu uygulamış, Hz. Ömer bunu uygulamış. Bunu yapabiliyor muyuz? Yapmıyoruz. Hakkaniyeti öne çıkartan hakikat anlayışı yok. Şunu söyleyeyeyim; hak anlayışımız yoksa hakikat anlayışımız da olmaz. Hakikat, hakkın küçük bir temsilidir. Adalet şu demek; toplumun farklı bölgelerindeki güçlere karşı insanları korumaktır. Mesela üniversite hocalarına karşı öğrencileri korumak bir adalettir. Tolumdaki yöneticiye karşı halkı korumak adalettir çünkü gücü elinde tutan zulmeder.

iii) Tevhid bireysel davranışın ilkesidir, bu da mehabbeti verir. Mehabbet kişinin hem kendisiyle hem de kendi olmayanlarla ilişkisini düzenler. Bu kendi olmayanlar maddi ve manevi tüm varolanları kapsar. Toprakla, çevreyle, hayvanla, bitkiyle ve gökyüzüyle, her şeyle ilişkini belirler. Böyle bir inançta sorunlar ortaya çıkar mı? Çıkmaz. Bir müslüman kendisini sevecek kendisine saygı duyacak. Bunu kaybettiğin an başkasını sevemezsin ki. Burada psikopatlıktan bahsetmiyorum kendimize ne kadar saygı duyuyoruz, kendimizi sevip saygı duyduğumuz kadar görünüşümüze giyinişimize de dikkat edeceğiz. Bunun özeti de yaradılanı yaradandan ötürü sevmektir. Hepimizin aynı hâlıkın yarattığı mahluk olduğunu kabul etmek. Bu ne kadar büyük bir iştir biliyor musunuz. Elinizi ona göre uzatacaksınız. Elini her uzattığında Cenab-ı Hakkın hâlık ve onun mahluku olduğunu, onun halk ve eylemini temsil ettiğini bilmek. Yani bu müthiş bir bilinç, bunu yapabiliyor musun? Yapamıyorsun. Eğer yaradılanı yaradandan ötürü sevme işini becerebilirsek tevhidin bireysel davranış ilkesini uygulamış oluruz. İslam tarihinde bunların hepsi konuşulan tartışılan konular. Burada şu soruyu sorabiliriz. Bunlar ilkelerdi, ilke olmaları bakımından da sabittirler. Tevhid, hakikat anlayışımız ilkedir değişmez, idrak ve yorum ise değişir. Çünkü insanların zeka seviyeleri aynı değil. Burada her zaman atıf yaptığım Ramazan Efendinin cümlesini söyleyeceğim. Ramazan Efendi II.Bayezid döneminde yaşamış, sadece ismini biliyoruz başka hiçbir şeyi bilinmiyor. II. Bayezid döneminde bir eser sunuyor Nesefi Akaidi şerhi. Girişte bu konuyu tartışıyor ve diyor ki: "İtikadımızın yani hayat görüşümüzün ilkeleri değişir mi? ilke olmaları bakımından değişmez ancak idrak durumundan değişir; çünkü ilkelere yönelik şüpheler değişecektir, mutlaka sorular değişecek farklı bir inanç sahibi tevhide yönelik öyle bir eleştiri yapacak ki şüphelenip yeni bir ispat anlayışı yorum getireceksin. Dolayısıyla kıyamete kadar tevhidin yorumu hem hakikat hem adalet bakımından değişir. Diğeri ise ahvâldir zaten hep değişecektir; fıkıh vb. çünkü o topluma göre değişiyor. Peki bu değişmenin sınırı nedir? Burada İslam alimlerinin kullandığı iki kelime hilaf ve hıyâr. İlkelerde yani usulde hilâf, furûda ise hilaf olur. İhtilaf cihetinden değişirse hayat görüşünüz de değişir. Usulde hilaf olmaz ihtilaf olabilir; ihtilaf rahmettir hadis-i şerifi de bulunmaktadır. İhtilaf diyoruz, çünkü hilâf farklı mesela, Hristiyanlıkla İslâm arasında hilaf vardır ihtilaf değil. Konfüçyanizm ile

bizim aramızda hilaf vardır ihtilaf değil. Fakat Mâturîdiler ile Eş'arîler arasında ihtilaf vardır hilaf değil. İlkelerde ittifak furûda ise hilaf vardır. Aksi takdirde makineye döneriz. Bu bir zenginliktir. İlkelerde hilafa düşersek yapıyı kaybederiz. O açıdan ilkelerimiz sabittir idraki ve yorumu zaman ve mekan koordinatlarına göre değişir, gayet doğal. Senûsî'nin bu ilkeleri yorumuyla Gazzali'nin, Kuşâşi'nin yorumu ayrıdır.

Gelelim dünya resmine… Dünya resmi nedir? Dünya resmi, bir temeddünün tabiat ve hayatla ilgili kanaatleridir. Çünkü biz bu tabiatın içinde yaşıyoruz. Bu tabiata ve hayata ilişkin ürettiğimiz kanaatler, bilgiler, ilimler ve sanatlar dünya resmi demektir. Kozmolojimiz, devlet anlayışımız vs. bunlar inanılmaz çeşitliliktedir. Çin'de farklıdır Çin'in kendi tarihi içinde farklıdır. Hem kronolojik hem de mekan olarak inanılmaz derecede değişiktir. Mustafa Sabri Efendi *Mevkıf*'ta diyor ki; insan bir metafizik varlık olarak o kadar ilginçtir ki kendisiyle ve kendisi olmayan her şeyle ilişkisi bilgi üzerindendir. Kendi nefsini, zatını biliyor, göz gözü bilgi üzerinden görebiliyor ama göz kendini göremiyor. Aynaya bakalım, ayna bilgidir. Kendine ilişkin bilgi üzerinden, tabiata ilişkin bilgi üzerinden, topluma ilişkin bilgi üzerinden, başkasıyla, ötekisiyle ilişkin bilgi üzerinden, Cenabı Hakla ilişkin bilgi üzerinden. Bugünkü enformatik teoride evreni biliyoruz, evren bir bilgidir. Bu irfani görüşte ki vahdet-i vücudda hala sabit. Evren Cenâb-ı Hakkın zihnindeki yazılımdır diye bunun teorisini yapıyorlar. Mesela kara deliğe giren bir cisim ne olur? Bunu biz ülkede tartışıyor muyuz hayır. Kozmolojide çok önemli bir sorudur. Hawkings yok olur diyordu, itiraz ettiler ve dediler ki hiçbir şey yok olmaz, varlığın korunumu yasası var. Buna itiraz etti ama 1990'lardan sonra fikrini değiştirdi. Şimdi rakip görüşe katıldı. Ne diyorlar bilgiye dönüşür. Nasıl bilgi? Kara deliğe gire cisim üçüncü boyutu kaybeder ışık onu üç boyutlu yapar, aslında iki boyutludur. Işık ortadan kalktığı için iki boyuta dönüşür, orada tekrar bekler ve beyaz delikten tekrar evrene dahil olur. Kara deliğe giriyor, kara delikten bir süre sonra tekrar beyaz delikte yeni bir yapı olarak ortaya çıkıyor. Beyaz delikler var, beyaz deliklerin ortaya çıkması ışığa tekrar bulaşmak demek, ışık ne bilmiyoruz fotoğrafın ne olduğu konusunda hiçbir bilgimiz yok. Bilim çok ilerledi. İlim balona benzer. Şişik bir balonun çevresi de dahil ona. Balon şiştikçe çevresi de artar yani cehalet artar. Çok enteresan bilgiler elde ediyoruz ama sorularımız da artıyor. Dolayısıyla bilgidir her şey Mustafa Sabri Efendi'nin dediği son derece doğru. Evrendeki her şey bilgiye, ışıkla üç boyuta dönüyor. Bilgi kısaca insanın gerçeklik küresindeki olayları yakalamasıdır. İdrak yakalamaktır. Ne yapıyoruz yakalayıp insancaya tercüme ediyoruz. Bilgi insancaya tercüme etmek demektir. Mahsusatı, ihsası, hissiyatı, hassasiyeti bunların hepsi dikkat edin his ve duyumla alakalıdır. İç ve dış duyular. Oradaki izlenimleri alıyoruz kendimize göre yorumluyoruz. Makulü aklileştiriyorsun idrake taşıyorsun mahsus olanı makul olana tercih etmek bilgi işidir. Her tercüme de bir yorumdur. Dolayısıyla evreni ve kendimizi sürekli olarak yorumluyoruz. Kişi olarak kendi aklımızdaki kanaatimizi de sürekli yeniliyoruz. Bu yorumdan vazgeçtiğimiz an biteriz, tükeniriz. Sûfilerin dediği gibi oldum diyen ölür.

Peki ne diyeceğiz? Bitirmeyeceğiz yani o zaten kendisi bitiyor. Sûfiler yine çok enteresan bir cümle kullanırlar: Hiçbir zaman bulmaya çalışma, bulunmaya çalış; sen devamlı ara, bulduysan gitti, bulma, sürekli ara. Sen bulunursun bu son derece önemli bir noktadır. Bilmek aslında rüya tabirinde çok fazladır. Tabir, itibar, ibret hep oradan geliyor; bir yerden bir yere geçmek demek. İnsan ne yapar nesneyi, alır zihinde itibarlarla entegre eder. Bilmek böyle bir şey, biz tıpkı rüya görüyoruz ve diyoruz ki: "Şunu gördüm, bunu tabir edelim." Aynı şekilde bilgiyi tabir ediyoruz. Çin'in tarihi farklı, Yunan'ın farklıdır. Tabir işidir bu, hala devam ediyor. O açıdan bu beşerî yorumların ortaya çıkardığı sisteme "dünya resmi" diyoruz. Tabiata ve hayata ilişkin olgu ve olayları yorumlama işi bize dünya resmini veriyor. Bu doğa, sosyal, formel, matematik, mantık gibi tabiata ve hayata ilişkin tüm bu bilgi dizgelerine "dünya resmi" adını veriyoruz. Bunlar çok basit ya da karmaşık olabilir. Tarihe baktığımız zaman Sümerler, Akadlar, Yunanlılar gibi her kültürün kendine ait dünya resimleri var. Çin matematiği ile Yunan matematiği aynı değil. Bugün aynîleşmesinin nedeni iletişim ve ulaştırma araçlarının çok sofistike olması, mesafelerin ortadan kalkması. Hız ve haz. Hız arttı haz da arttı. Herkes çok hızlı hareket ediyor. Eskiden yürüyerek gittiği yere arabayla, araba yoksa uçakla, hızlı tren, daha hızlı tren, süper hızlı tren. Hız ve haz modern medeniyette önemli iki kavram. Şimdi dedik ki basitten karmaşığa doğru bir sürü dünya resmi var. Az önce hayat görüşünün ilkece sabit olduğunu söyledik, dünya resminde ise sürekli değişim var. Zaman mekan formatlarında değişir hem aynı kültür içerisinde değişir. Aynı anda farklı dünya resimleri olabilir. Ebu Bekir er-Râzî'nin tıp anlayışıyla İbn Sînâ''nınki farklıdır. Matematik farklı olabilir İslam medeniyetinde sırf geometri ve matematik yapanlar var aritmetikten nefret ediyorlar yapmamışlar; nicelik anlayışı farklıdır, atomik nicelik ayrı sürekli nicelik apayrı. Yani sayı nedir diyorsun? Bunu düşünmemiz lazım. Sayı ne olabilir? Dilciler, kelâmcılar farklı bir şey söylüyor. Demek ki dünya resimleri, bilgi ve değişen sadece doğaya ilişkin mi? Hayır. Devlet anlayışı da böyledir. Endülüs devletiyle Selçuklu devleti aynı mı? Aynı değil. Aynı anda İslam tarihi coğrafyasında ki devletleri mukayese edin bakalım sistemleri aynı mı mekanizmalar aynı mı? Hiç de aynı değil. Tarihsel olarak, mevcut olarak birbirinden önce ve sonra hiç alakası yok. Ateşli silahlar yoktu daha önce. Tıp bile değişiyor. Bayezid döneminde birden cerrahlık yükselmeye başlıyor, neden? Çünkü ateşli silahların oluşturduğu yaralar nasıl tedavi edilecek daha onun tecrübesi yok ki. Ok vb. silahlar vardı. Şimdi orada kurşun yarası var. Bunu nasıl tedavi edeceksin? Top darmadağın ediyor seni. Ne oldu Osmanlılarda? Cerrahlık bir sınıf oldu. Klasik gelenekte cerrahlar seyyahtır. Aynı şehirde uzun süre kalamazlar çünkü ameliyatların %99'u ölümle sonuçlandığı için öldürüyorlar adamları. Cerrahlık bir meslek değil, niye? Çünkü anestezi yok. Hiç düşündünüz mü ameliyat nasıl oluyor? Nasıl ameliyat edeceksin adamı? Karl Marx din halkın afyonudur derken hep olumsuz yorumluyoruz resmi bilmediğimiz için. Halbuki Marx onu olumsuz anlamda söylemiyor ki. Diyor ki; baktığınızda kapitalizm insanlara öyle zulüm ediyor ki ancak din bunu engelleyebilir. Ameliyat ediyor bizi. Bu sistemle olumsuz anlamda kullanmıyor bunu Marx. Ama resmi bilmeyince

olmuyor. Çünkü biz bugün afyon deyince ameliyat falan aklımıza gelmiyor ki bugüne göre yorumluyoruz. Resmi bilmek o kadar önemli ki. O dönemdeki resim nedir bu bağlamda bilmek gerekir. İbnü'l-Arabî, *Füsusu'l-Hikem*'de diyor ki; kainat vehimdir. İlahiyatçılar ise diyor ki bir müslüman bunu diyemez, bu küfürdür. Çünkü vehim sözcüğüne açtı sözlükten baktı, kuruntu olarak okudu, halbuki vehim kelimesi klasik psikolojide bir idrak yetisidir vehmin kuruntuyla alakası yok. Resim bilgisini hafife almayacaksınız. *Şifa*'nın mantık kısmını, nebat kısmını, hayvan, astronomi, geometri kısmını okumuyor ama geliyor metafizik kısmını anladığını iddia ediyor. Kesinlikle Türktür bu. Bir gün beni İslam edebiyatı çalışan bir hocanız aradı. Hocam şair diyor ki "bu aşk illeti ne demek cezrü'l-esam." Cezrü'l-esamm üç anlama gelir; matematikte irrasyonel sayı mantıkta paradoks şiirde ise çözümü mümkün olmayan illet, hastalık. Çünkü aşkın çözümü yok. Resmi o kadar iyi bileceksin ki meslekleri anlayabilesin. Resim bilgisi son derece önemlidir ve çok değişkendir hem medeniyetler arasında değişir hem de aynı medeniyetlerin farklı zaman dilimlerinde değişir. İslâm matematiği hakikaten hem coğrafya olarak hem zaman olarak apayrı. Endülüsteki matematik ayrı, benzerleri şüphesiz var ama aynı değil. Astronomi bilimi derken hangi İslâm astronomisini kastediyorsun sen hangi İslam tıbbını kastediyorsun hangi İslâm devletini kastediyorsun? Hangi İslam ekonomisini kastediyorsun? Bedevilerin ekonomik teknikleriyle İslamınki aynı olabilir mi? Adam İbn-i Haldun'la Osmanlıyı açıklamaya çalışıyor. İbn Haldun'la Osmanlıyı açıklayamazsın çünkü İbn Haldun'un sisteminde ateşli silahlar yok; adam at, deve, kılıç var. Ateşli silahların olduğu bir devleti nasıl izah edeceksin İbn Haldun'un sistemiyle. Tek başına eski sistemi bugüne yeni sistemi geriye taşıyamayız. Onun için dünya resimleri olağanüstü derecede değişirler. Hayat görüşü sabit, idrak ve yorumları farklı, fakat dünya resimleri hem farklı temeddünden hem de aynı temeddünde aynı; zaman ve mekanda ise farklı olabili. Şimdi Yunan bilimi diyorlar hangi Yunan bilimi? Yunan felsefesi diyorlar hangi Yunan felsefesi? O kadar farklı görüşler var ki; Aristotelesçilik bile var. Dünya resimleri inanılmaz derecede aynı medeniyet dairesi içerisinde çok farklı olabiliyor. Buna çok dikkat edeceğiz. Klasik bir metin okurken en basiti *Nesefi Akaidi*'nden ne anlıyorsunuz? Şahsen ben anlamıyorum. Lafız Arapçada artmak demek; mana içine giriyor yakalıyorsun. O manayı bulabilmen için, içini boşaltman lazım. Mananın tam Türkçesi, "denmek istenen." Denmek istenen için ise o şeyin kendisinin bilinmesi gerekir. İçeriği çok farklı olabiliyor. Metinler nasıl okunur?

Gelelim dünya tasavvuruna. Dünya tasavvuru nedir? Tasavvur Arapça da lafız ve mana birlikteliğinden ortaya çıkan bütüne denir. Dünya tasavvuru hayat görüşüyle dünya resminin entegrasyonundan ortaya çıkan yapılardır. Bu dünya tasavvuru son derece önemli bir kavram, basite almamak gerekiyor. Öyleyse dünya tasavvurunun anlam değer tarafını hayat görüşü, dünya resmi tarafını da bilimler ve sanatlar verir. Anlamla resim bir araya gelir ve tasavvuru oluşturur. Peki dünya tasavvuru nedir? Dünya tasavvuru o kadar önemli bir şeydir ki bütün fikri olmadan düşünemezsiniz.

Parçanın bilgisi, anlamı ve meşuriyeti bütünden kaynaklanır. Bir medeniyette bütün fikri yoksa o medeniyet parçayı ne bilir ne anlar ne de o bilginin ve anlamın meşrûiyeti olur. Değer üretemez. Bu kadar önemli. Modern bilim ortaya çıktı. Descartes Batıda bir bütün fikri ortaya atmıştır. Bütün fikri ortaya çıktığı zaman bir referans noktası ortaya çıkar. O noktayı dikkate almak gerekir. Güncel bir örnek verirsek; başörtüsü olayını düşünün: Beşyüz yıl sonra bir bez parçası için insanların hayatlarını karartmışlar demeyecekler mi? Tıpkı bizim Osmanlılar İstanbulu kuşatmışken papazlar melekler dişi miydi eril miydi kadının kızı mıydı değil miydi diye tartışıyorlardı.. Bütün fikri çok önemlidir. Bütünü yakalamadan anlam ortaya çıkmıyor. Bütün aynaya benzer, aynayı parçaladığınız zaman tuzla buz olmak diye bir tabir vardır ya! İşte bu aynayı tekrar oluşturmak çok zordur. Geçmişten çok kopuk olduğumuz için bütünü göremiyoruz. Newton teleskobu çıkardı çünkü o dünyada teleskop çıkartmak anlamlı bir şeydi. Ya da Kepler annesinin cadı olmasından dolayı yargılanıyordu. Kepler büyük bir astrolog. Zaten öyle para kazanıyor. Siz dönemin bütününü gözden kaçırdığınızda orada ki olup bitenleri de küçümsüyorsunuz. Sudûr teorisinin bugün için bir anlamı yok. Ne diyor Niels Bohr: Bugünün bilimi yarının efsanedir. Newton'un bilimi bile bugün kısmen kurgu. Einstein kısmen kurgu. Kısmen tabi. Batlamyus sistemiyle 2500 yıl yaşadık. Onun üzerinden sistemi anlamlandırıyoruz ve yaşıyoruz. Bütün fikri olmadan; i) bilemeyiz ii) anlayamayız ve iii) anlamlandıramayız.

Tüm bilme, anlama ve anlamlandırma faaliyetimiz dünya tasavvurları içerisinde mümkündür. Bugün adam diyor ki; dünyada olup biteni anlayamıyoruz. Yahu senin bir dünya tasavvurun yok ki! Tasavvur olmadan bilemezsin, anlayamazsın ve de anlamlandıramazsın. En fazla, "üst akıl yapıyor bu işleri" dersin. Başkalarının anlam dünyası ve tasavvuru içinde yaşıyoruz. Başkaları şu işi çözsün diyoruz. Şu anda bizim en büyük sorunumuz dünya tasavvurlarımızın bize ait olmamasıdır. Hayat görüşümüz konusunda bir yorumumuz yok, dünya resmini zaten biz üretmiyoruz. Bilme, anlama ve anlamlandırma dünya tasavvurları içerisinde mümkündür. Çünkü bütün fikrini verir. Bütün fikri olunca cüz'ün/parçanın bilgisini ve anlamını elde ederiz. Aristo ve Tales neden büyük bir adam? Aristo'nun söyledikleri parça parça mı çok önemli? Aristo muazzam bir bütün fikri verdi. M.Ö 5000'den itibaren Akdeniz'de üretilen matematik, astronomi, ahlak, felsefe aklınıza ne geliyorsa bunlara bir bütünlük kazandırdı. Ali Kuşcu *Şerhü't-Tecrid*'i yazdığı zaman Kemalettin diye bir kelâmcı var, araları çok iyi. Fakat o kitap çıkınca bozuluyor. Ali Kuşcu'yu harcamaya kalkıyorlar. En büyük iddiaları ne? Sen burada yeni bir şey söylemiyorsun. Bütün müzik dehalarının yaptığı sesler mevcut zaten; do, re, fa. Notaları icat etmedi ama kompozisyonu o yapıyor. Bütün binalarda aynı malzeme kullanılıyor ama mimari kompozisyon farklı, yeni bir bina olmuş oluyor. Gazzalî bir başlangıçtır ama en önemli özelliği Yunânî olmayan bir felsefe sisteminin mümkün olduğunu gösteriyor. Gerçekten de ondan sonra yeni kelâm, irfan gibi İslâm medeniyetinin büyük sistemi

kuruluyor. Bunu Gazzalî gösteriyor. Yeni bir felsefi perspektif ve bakış açısı Yunânî olmamak koşuluyla mümkündür. Hemen buradan dünya tasavvuruun da tek olmadığını çıkartabilirsiniz. Çünkü hayat görüşünün yorumuyla dünya resminin entegrasyonu farklı olabilir. İbn Sina'nın İslam hayat görüşü ile mevcut dünya resmi arasındaki entegrasyon farklıdır, Gazzali'nin farklıdır. Çok değişik dünya tasavvurları mümkündür. Aynı medeniyette aynı dönemde ve farklı zamanlarda farklı coğrafyalar da. Meşşâilik bir dünya tasavvurudur. Dünya görüşü değildir, dünya resmi de değildir. İşrakilik bir dünya tasavvurudur. İrfan, kelam bir dünya tasavvurudur. Kelamın alt grupları da birbirinden az çok farklı dünya tasavvurlarıdır. Selçuklu devlet modeli bir dünya tasavvurudur. Devlet hayata ilişkin olması bakımından dünya tasavvurudur. Dünya tasavvurları farklı olabilir. Öyleyse şunu söyleyebiliriz, farklı dünya tasavvurları arasındaki birlik yönünü hayat görüşü, farklı yönünü, hayat görüşünün idrak ve yorumu ile de dünya resimleri oluşur. O zaman İslâmî matematik dediğimizde ya da İslamî herhangi bir şey dediğimizde, birlik yönü ortaya ne çıkaracak? Hayat görüşü. Farklılıkları ne oluşturacak dünya resimleri. Farklı farklı dünya resimlerini kullanmışlar, hayat görüşünü farklı şekilde yorumluyorlar gayet doğal. Mesela İbn Sina'nın hakikat yorumuyla Gazzali'nin yorumu aynı olmaz, gayet doğal bu. Eş'arîninki de aynı değil. Fahreddin er-Razi Eş'ari değil mi? Razi'nin hakikat yorumuyla Eş'ari'nin hakikat yorumu aynı mı? Hiç alakası yok ve bu gayet doğal. Gazzali ile İb Sina'nın hayat görüşü arasında hiçbir fark yok, ikisi de müslüman adamlar. Ama hayat görüşünün ilkelerini yorumlamaları ve bilinen resmin entegrasyonları birbirinden çok farklı. Bu gayet doğal. Gazzali'nin astronomi bilgisi yok ki, Batlamyusçu sistemi takip etmiyor ki! İbn Sina'nın o önemdeki tıp teorileri malumatının fazlalığı gereği, onlarla hayat görüşünü entegre etmesi çok doğaldır. Dolayısıyla hakikat yorumu, adalet yorumu ve mahabbet yorumu da farklı oluyor ama emin olun dünya görüşleri farklı değil. Öyleyse dünya tasavvurlarının birlik yönünü hayat görüşünün ilkeleri; farklılık yönünü ise hem hayat görüşünün temel ilkelerinin değişik idrak ve yorumları hem de dünya resimlerinin muhtelif versiyonları oluşturur diye bir çıkarım yapabiliriz. Burada soru şu: İslâm dünyasında dünya resimleri ne idi? İslâm tarihte bir hayat görüşü olarak ortaya çıktığı zaman dünya çok mesafe kat etmişti. Düşünün neler değişmiş? Hesaplayalım: Mezopotamyada onyedi medeniyet gelip geçti. Mısır, Urartular, Hititler, Lidyalılar, Frigyalılar, Yunan, Helenistik, Persler, Sasaniler, Çin matematikleri kurulmuş, devlet tecrübeleri oluşmuş. İslam Afrika'da ortaya çıkmıyor, tam orta dünyada ortaya çıkıyor, çok ilginç bir şey. Yani bütün bu anlattıklarımın merkezi nedir? Mezopotamyadır. İnsanlığın yazılımı Mezopotamya'dır. Aklınıza gelebilecek bütün bu yol sistemleri, belediye teşkilatları, şiir, kütüphane sistemi hepsi Mezopotamya'da kurulmuştur. Böyle bir ortamda çıkıyorsun hiçbir temeddün tecrüben yok Sâsînîlerden Yunanlılardan peygamber çıksa gayet doğal yani. Ben şaşırmam. Öyle bir yerden çıkıyor ki inanılmaz bir şey. Deve M.Ö 1000'lerde en eski hayvandır; köpekler, kediler vs. evcilleştirilmiş. Böyle bir ortamda çıkıyor İslâmiyet. İslâm öncesi Arapların ne bilgisi var? Çok primitif matematik çok primitif bir astronomi çok primitif. Ve bu insanların hayat görüşleri

var sadece. Bu hayat görüşlerinin ifadesi de çok üst seviyede değil. Bizim bunu anlamlandırmamız lazım. Otuz yıl içerisinde bir mucize oluyor; mucize derken nedenini bilmediğimiz şeye biz mucize deriz. Biz düşünmekten kaçtığımız için bunu yapıyoruz. İslâm sadece orta dünyayla yetinse, Hindistan'a ve Orta Afrika'ya gidiyorlar Evereste çıkıyorlar. Bu kadar sistem bu kadar farklı dünya tasavvurları var orta dünyada. Çok çeşitli felsefi sistemler bilim sistemleri hem Hintte Çinde var. Bütün bunlarla insanın kafası karışmaz mı sizce? Düşünsenize, şöyle bir hayal gücünüzü kullanın. Tanzimattan beri bu gelişmişliğin karşısında kendimize gelemedik ve biz Osmanlıdan geliyoruz. Pigme kabilesinden birini alın Harvard üniversitesine getirin. Orada ona dil, fizik öğretin ne olur sizce? Maymuna döner. Ben insan değilmişim, bu ne bilgi der. Müslümanlar psikolojik sıkıntı yaşıyorlar. Kindî gökyüzü niye mavidir, kılıç nasıl yapılır? Her konuda eser vermiş, niye sizce? Çok büyük sıkıntı duyuyordu. Bağdat'daki müslümanlar için insan bu psikolojik sıkıntı var. Bakın bunlara dikkat edeceksiniz. O dönemdeki müslümanların psikolojisi. Bence başarı şurada; nasıl ezilmediler, nasıl yamulmadılar? Nasıl kendi hayat görüşlerini muhafaza edip o büyük birikimle hesaplaşıp yeni dünya tasavvuru kurdular? Sorun bu bence. Bu olağanüstü bir çabadır, inanılmaz bir başarıdır. Dediğim gibi bunların tecrübesi olsa ben hiç şaşırmam. Bunu İranlılar yapsa şaşırmam, Bizanslılar yapsa şaşırmam, bunu nasıl yapıyor müslümanlar? Mesele bu! Büyük bir iş. Şimdi bunun bir nedeni var. Buna gelmeden önce ortamı bir anlatalım:

İslâm ortaya çıktığı zaman bu bahsettiğiniz dünya, orta dünyadaki entelektüel dünyadaki yapılar zannedildiği gibi canlı değil, ölü; bir problem de bu. M.S 5.yy.da matematiksel felsefe ölmüş M.S. VI. yy.da felsefe ölmüş, yani her tarafta filozof kaynamıyor. Sadece felsefe ve matematik hocaları var, ölü bir kültür. Bu, çok önemli bir nokta. Bu ölü kültürü dirilteceksiniz, müslümanlar bunu yapıyorlar. Neden yapıyorlar? Bırakın ölü kalsın, çünkü Hristiyanlık böyle yaptı. Hristiyanlık bu kültürü yok etti, manastır kütüphanesine hapsetti, şehirden uzaklaştırdı, mutlu mutlu insanlar yaşadı. Hristiyanlık kadim kültürlerle yüzleşemedi. Yahudilik zaten kadîm kültürü hiç dikkate almadı. Fakat İslâm niye ölü kültürü diriltip bununla yüzleşti. Bu ölü kültür yekpare bir dağılımda gösterebilir, çok mahalli. İskenderiye'de bir miktar var Harran'da bir miktar var. Belli bölgelerde odaklaşmış vaziyette, kesinliği ve entegrasyonu zayıf, zihinlerde değil, canlı değil. Zihinlerde olmadığı için eğitim programlarına dahil edilmiyor. Ölü olduğu için zihinlerde de değil. Üstelik kağıt ve kitap olmadığı için bu her an ulaşabileceğiniz yerde değil tabletlerde, papirüslerde ve kemiklerde idi. Kitap İslâm ümmetinin icadıdır. İslam'dan önce kitap yok. Aristo bugün eğer varsa müslümanlar sayesinde. Çünkü bütün Antik kültürü kitaba döken müslümanlardır. Kitap öyle sabahtan akşama ortaya çıkmıyor, çok enteresandır hikayesi. Cahız'dan okuyabilirsiniz. İslâm medeniyeti kurduğu büyük siyasi birlikle Akdeniz dünyasını genişletti. Akdeniz dünyası nedir? Mezopotamya, Anadolu ve Yunanistan Kuzey Afrika'nın bir kısmı yani Tunus, Mısır tarafı. Mesela İran İslâm

öncesi Doğu Medeniyetlerine aitken bir baktık Akdeniz dünyasına ait. Çin'in bir kısmı Akdeniz dünyasına ait, muazzam bir genişleme. Bu ilk bakışta başarı ama büyük bir risk barındırıyor, neden? Çünkü buradaki tüm farklı dünya tasavvurlarını toplayıp Bağdat'da tek bir masanın üzerine koyduk. İnanılmaz bir şey, düşünsenize? Bağdat da Hint de burada, Çin de burada Hint'in, Çin'in çeşitli versiyonları burada, Mezopotamya, Pers kültürü burada, Helenistik kültür burada, Yunan, Mısır kültürü burada. Şimdi çok basit bir örnek vereyim: Pi sayısı. Bir sürü pi sayısı var. Bu kadar farklı bilgi birikimini koyuyorsun, gökyüzü teorisi, gezegen teorisi yapacaksın. Mezopotamyayı takip edeceksin, astronomik hesaplarda 150 tabanlı Hint sistemini mi takip edeceksin 60 tabanlı Babil sistemini mi karar vermek zorundasın. Bu kadar farklı bilgi var. Tanrıyla ilgili bilgileri ne yapacaksınız? Bir sürü tanrı tasavvurları önünüzde duruyor. Müslümanların işi çok zor arkadaşlar. Cehalet mutluluktur tek bilgi olsa iş kolay takip eder gidersin. Şimdi görmezden de gelemezsin. Şimdi ne yapıyorlar? Tüm temeddünlerin üretimlerini bir raraya getiriyorlar ve Bağdat'ta tek bir masada topluyorlar. Şimdi şunu söyleyelim, biz klasik sistemde nasıl öğreniyoruz? İslâm Hz.Peygamber 571'de doğdu, 622'de hicret, 632 de vefat etti. Ondan sonra Hz. Ebu Bekir, Ömer, Osman, Emeviler birden geldi, Bağdat'ı Beytü'l-hikme İslam medeniyeti patladı. Hz.Peygamberin hicretiyle 830 arasında kaç yıl var? Ne yaptı bu adamlar hiç yemek yemediler mi, hiç namaz kılmadılar mı? Düşünelim bu adamlar bu kadar hızla yayıldılar. Yolları nasıl buldular, kuyuları nasıl kazdılar posta teşkilatını nasıl inşa ettiler? 830'da her şey birden başladı tercüme Bağdatta. Bu mümkün değil. Bakıyorsunuz ilk tercümelerden bir kısmı elinizde, hiç yamuk yumuk yok. Niçin? Bütün tercüme edilen kitaplar birinci sınıf kitaplar. Nereden biliyor bunun birinci sınıf olduğunu. Her şeyi tercümeyle başlatmak yalandır. Her zaman söylediğim bir şey var. Tercüme bir medeniyet hareketi başlatmaz yoldaki bir medeniyet hareketini izler. Müslümanlar tercümeleri çok bilinçli yaptılar, bilinçli eserler seçtiler. Nasıl yaptılar bunu, bunun üzerinde duracağız. Ama İslâm dünyasındaki entelektüel faaliyeti beş T ile özetliyoruz: Tevarüs, temellük, temessül, tercüme ve telif. Müslümanlar yayıldıkları coğrafyayı kendilerinin mirası olarak görüp tevarüs ettiler. Sırf müslümanlara has değil bu, klasik gelenekte Roma olsun Abbasi olsun fark etmez, ele geçirdikleri toprakları yabancı toprak olarak görmezler. Orayı kendi toprağı olarak mirasçısı olarak görür. Kanuni'nin fermanlarındaki ünvanlarına bir bakın; sezar da var, şah da var, han da var, sultan da var. Hepsini kendisi tevarüs etti ama her tevarüs edilen miras edilen şey temellük edilmez. Babanızdan size kalan mirasın bir kısmı eğer işinize yaramazsa atarsınız değil mi? Satarsınız onu, temellük ihtiyacınız olan sizin anladığınız şeydir. Müslümanlar tevarüs ettikleri medeniyetleri temellük ettiler. Sonra temessül ettiler yani özümsediler sonra tercüme ve telif yaptılar. Bu tevarüs, temellük aşaması olmadan tercüme ve telif olmaz. Dolayısıyla Bağdat'ta tek bir masaya koydukları bu entelektüel birikimi müslümanların hangi işlemlerden geçirdiğini sorarsak önce şunu diyeceğiz: Ölü kültürü dirilttiler. Basit bir tercüme hareketi değildir, ihya ettiler sonra farklı bilgileri birbiriyle mukayese ettiler. Yanlışları ıslah ve tashih ettiler ve yeni yaratımlarda bulundular. Bunu nasıl yaptılar?

Niçin ezilmediler? Niçin psikolojik bir sıkıntı duymadılar? Öncelikle şunu söyleyelim; neyi, nasıl ve niçin yaptığını bilmeyen hiçbir temeddün hareketi başarılı olamaz. Müslümanlar neyi niçin ve nasıl yaptıklarını çok iyi biliyorlardı, amaçları vardı. Bu müslümanları hafife almak değil. Ne yapıyoruz? Nasıl yapacağız? Niçin yapacağız? Bir amacımız olmalı, bunu müslümanlar biliyordu. Neyi nasıl ve niçin yaptığını bilmeyen bir insan mekanı yola dönüştüremez. Darmadağın gezersin mekanı yola dönüştürmek için adımın ve amacın olması lazım. Müslümanlar mekanı yola dönüştürdüler. Sırf neyi, nasıl ve niçin yaptıklarını bildiklerinden dolayı. Burası dananın kuyruğunun koptuğu yerdir. Hayat görüşlerini bir teklife dönüştürdüler. İnandıklarını başkasına anlatma ihtiyacı duymasan bunu formule etme, anlatma, şiir yazma ihtiyacı duyar mı duymaz. Fakat müslümanlar hayat görüşlerini teklife dönüştürdüler. Bu teklifi de tebliğ etmek için teklif etmek için öteye beriye taşıdılar. İnsanların diline aktarmaları gerekiyordu başka çareleri yok. Teklif hep söylüyorum Türklerin, müslümanların teklifi var mı diye yazı da yazdım. Hatta Sad b. Ebî Vakkas'ın hikayesini örnek verelim. Sasani sarayına giderken ne diyor? Bir Sasani imparatoru daha önceden tanıyan biri "Ey baldırı çıplak Arap burada ne işin var? diyor. "Benim derdim Sasani imparatorluğunu ortadan kaldırmak değil, bizim bir teklifimiz var" diyor. Bu teklifle biz görevlendirildik. Bir de o var, ondan kaçamayız öyle inanıyoruz. İlk dönem Arap kabile şeyhleri Hz. Peygamberin kendi postlarında gözü olduğundan korkuyor. Hz. Peygamber diyor ki: Siz yönetmeye devam edin benim öyle bir derdim yok fakat şu kurallara göre yönetin. O açıdan teklif sahibiydi müslümanlar kendi hakikati, adaleti bir teklife dönüştürdüler ve bu teklife dönüştürme teklifin tabiatı gereği ötekine aktarılmayı zorunlu kıldığı için bunu ifade etmek ve istifadeye konu kılmak zorundaydılar. Klasik metinlerde ifade ve istifade birlikte geçer. Ben sana bir ifadede bulunduğumda senin ondan istifade etmen lazım. İki anlama gelir. i) Onu anlamak. ii) Tekrar bana geri ifade etmen. İfade çağın gereksinimleriyle ilişkiye girmeyi gerektiriyor. Niçin ifade ve istifade? Çünkü bilgi paylaşılabilir olacak teklif öyle bir bilgiye dönüşecek ki paylaşılabilir olacak, sen ve ben paylaşacağız. Bilgiyi paylaşılabilir hale dönüştürmek zorundayız. Müslümanlar bunu yaptılar. Peki bunu nasıl yaptılar? Sorum şuydu benim: Bağdat'tan önce ne oldu? Bağdat'tan önce müslümanlar ne yaptılar ki Bağdat'a geldiklerinde dik, ne yaptığını bilen, hiç kaygı duymayan birer insana dönüştüler?

Olduğunu düşünmüyorlar bilgilerin. Mesela Yunanlılar bir iki örnekten çok büyük genelleme yaparlar. Matematik bilgilerinin İslam dünyasında gelişmesinin nedeni budur. Müslümanlar evreni, kainatı Cenab-ı Hakkın sadece bir mahlukatı olarak değil sanat eseri olarak gördükleri için, o sanatın dekâikini ve hakâikini en inceden tespit etmeye çalışıyorlar. Çünkü masnûatta daha dakik bilgi elde etmek esas olduğu için. Matematik bir bilim demek, trigonometrik bilimlerin İslam dünyasında gelişmesinin en temel nedeni budur. Daha kesin daha dakik daha doğruya yakın ama mutlak doğru değil. Onun için bizde hiçbir zaman pozitivizm olmaz, olmamıştır. Hiçbir zaman mutlakçı bilgi anlayışı olmamıştır buna izin verilmemiştir. Tahkik edilir, takrib edilir

bir sürü yöntem olur ilm-i adab ve'l münazarası vardır ama hiçbir zaman bitti denmemiştir. Buna çok dikkat etmemiz lazım buna biz "perspektif realizmi" diyoruz. Yani belirli bir bakış açısından doğruyu, güzeli, iyiyi tespit etmemiz lazım bu keyfi değil izafi, göreli, herkese göre değişir değil, belli bir düstur ve yönteme bağlı olmak kaydıyla. Özellikle Gazzali'den sonra bu gelişiyor ve merkezi bir hale geliyor. Şimdi bu dünya resmi, İslam dünyasındaki Bağdat'a gelmeden önceki özelliğidir. Müslümanlar Bağdat'a bununla geldiler. Bu istidlali düşünce, hakikat, adalet anlayışıyla ve tercümeleri yaptılar. Çok farklı dünya tasavvurlarını aldılar, bu dünya tasavvurları ne idi? Dünya tasavvurlarının iki şıkkı vardı: Hayat görüşleri ve dünya resimleri. Doğal olarak kendi hayat görüşlerini kritik ettiler. Yunan sistemi putperest din anlayışıyla yada Hristiyanlıktan gelen kendi hayat görüşleri Sâsânilerden gelen kendi inanç görüşleri, iç içeydi. Dolayısıyla ilk dönem müslümanların kadim kültürü eleştirileri milletin zannettiği gibi bilime karşı dünya resimleriyle alakalı değil. Niye cebiri, matematiği, astronomiyi eleştirsin, zaten kendisi bunu yapıyor. Orada eleştirdiği şey dünya resmi değil yani astronomi, matematik, fizik, tıp değil tam tersine bizdeki kitaplar ortada. *el-Kanun fi't-tıbb*'a bakın yada Ebu Bekir Razi'nin kitaplarına bak. Burada Galen tıbbı yok mu? Uygur tıbbı var Hint tıbbı var, hepsini biliyorlar. Diyelim ki Şerafettin Sabuncuoğlu'nun yada Aydınlı Hızır Paşa'nın tıp kitaplarına baktığınız zaman orada Orta Asya türk tıbbı da var. Bunlar Hint'ten gelmiş İran'dan gelmiş resimler, hep bir hayat görüşü ile iç içedir. Elbette tutup da Hristiyanların yada Yahudilerin yada Yunanlıların tanrı anlayışını, evren, hakikat, adalet anlayışını benimseyecek halleri yok. İlk dönemdeki resimlerin büyük bir kısmı tercüme ettikleri, miras aldıkları, tevarüs ettikleri dünya tasavvurlarının dayandığı hayat görüşlerini kritik etmek, yoksa dünya resimleriyle hiçbir sorun yaşamıyorlar. İkinci bir sebebi şurada yaşanıyor; mutabakat sorunu. Şimdi hayat görüşü açısından kritik ettik. Diyelim ki astronomi kitabını tercüme ettiğiniz zaman astronomi gökyüzü ile alakalıdır. Bilgiyle nesnesi arasında mutabakat yoksa eleştirmeyecek misiniz? Bu tamamen epistemoloji eleştirisidir. Bilgi yada bilim felsefesi eleştirisidir. İlk dönem eleştirilerinin büyük bir kısmı da ilginçtir. Müslümanlar ne zaman bu mesafeyi katettilerse tercüme ettikleri dünya resimlerinin ait olduğu gerçeklik küreleriyle mutabakatını eleştirdiler. Astronomi gökyüzüyle mi ilişkili matematik nesnesiyle mi ilişkili ya da mevcut devlet yapılarıyla mı ilişkili? Bu eleştiriyi yaptılar. Dolayısıyla bu mutabakat sorunu açısından bütün farklı dünya resimlerini mukayese ettiler, tashih ettiler, düzenlediler ve kendileri yeni dünya resimleri ürettiler. Yeni bir iddia ortaya koydular. Bu şekilde bu süreçte müslümanlar kendi hayat görüşlerini farklı idrak ve yorum seviyesinde dışardan gelen dünya resimlerini ve sonra kendileri ürettikleri dünya resimlerini entegre ettiler. Çeşitli dünya tasavvurları ürettiler. Onun için Meşşailik dediğimiz zaman kastettiğimiz bir dünya tasavvurudur. İrfan, tıp dediğimizde, simya dediğimizde bir dünya tasavvurudur. İşte bu yüzden İbn Sina ve Gazzali'nin kavgası bir hayat görüşü kavgası değildir, dünya tasavvuru kavgasıdır. Yani İbn Sina'nın İslam hayat görüşünü, miras aldığı dünya resimleriyle ya da kendi ürettiği dünya resmine entegre etme ve bir dünya tasavvuru inşa etme çabası ile

Gazzali'nin çabası arasındaki farktır, başka bir şey değildir. Diyelim ki İbn Sina farklı bir kozmolojiye sahip, gayet beşeri bir şey bu. Gazzali de farklı bir kozmolojiye sahip. Bu farklılık dünya görüşü ile onu ilişkilendirmek entegre etmekle alakalı terkip yöntemi ve tarzıyla da alakalıdır. Yoksa her ikisi de dünya görüşü açısından hiçbir sıkıntı duymazlar. Bizde din bilim çatışması vs. olmamıştır. Tartışmalar; hayat görüşünün idraki nedir, bunu nasıl yapacağız ve bu hayat görüşüne ilişkin idrakimizi/yorumumuzu mevcut dünya resmine nasıl entegre edeceğiz? Bunun en tipik örneği Fahreddin Razi de var. Fahreddin Razi deki dünya resimlerinin %97'si İbn Sina'dan alınmadır. Hiçbir sıkıntı duymuyor alırken. Razi büyük bir fakih, müfessir, mütekellim, büyük bir kafa, İslam medeniyetinin zirve isimlerinden biri. Niye? Çünkü İbn Sina sistemini, yaşadıkları problemleri ayıklıyor, gerisi hikaye. Niye İbn Sina'nın astronomisiyle, geometrisiyle, optiğiyle problemi olsun.

Size güzel bir örnek vereyim: Razi'yi farklı kılan yapı nedir? Diyeceğiz ki hayat görüşü Gazzali ile hemen hemen aynı. Fahreddin Razi'yi farklı bir dünya tasavvuru kurmaya yönelten, gerçekten kurduğu sistemdir. 20. yy.a kadar İslam medeniyetini belirler. Razi'den önce ve sonra diyoruz, Kant gibi. İbn Sina'nın yerini alıyor. Herkes Razi'nin paltosunun içinden çıkmış, neden? Çünkü Razi çok şanslı bir adamdı. Ne açıdan? Yepyeni dünya resimleri var önünde, nedir o? İbn-i Heysem ve İbn Sina. İbn Sina 1037'de ölüyor İbn-i Heysem ise 1039 da. İbn Sina İbn Heysem'in çalışmalarından heberdardı. İbn Heysem yeni bir optik, astronomi yapıyor yeni bir matematik anlayışı var. Dünya resmini değiştiren tarihteki nadir adamlardan biridir İbn-i Heysem. Son derece önemli görüşleri olan bir adam, bilgiyi yeniden tanımlamış. Özsel bilgiyi reddetmiş fenomenal olanı reddetmiş. Çok enteresan anlayışı ve yaklaşımları var. Razi çok şanslı bir adam, çünkü İbn-i Heysem'in tüm çalışmalarını önüne koyuyor, onları okuyor, kendi hayat görüşü ile onları entegre ediyor, yepyeni bir dünya tasavvuru ortaya koyuyor. Gücü işte bu. Eğer İslam medeniyeti boyutunda yeni bir dünya resmi değişimi yaşansaydı, emin olun yepyeni bir dünya tasavvuru kurabilirdik. Dolayısıyla Razi'nin yepyeni bir bilgi anlayışı yepyeni bir perspektif geliştirmesi İbn Heysem'in ürettiği dünya resmi ile kendi hayat görüşünün yeni bir entegrasyonudur. Razi son derece yeni bir bilim anlayışı geliştiriyor.*Metalib*'in girişinde bunu anlatıyor. Nedir o? Biz eşyayı kendini bize nasıl sunuyorsa o şekilde bilebiliriz. Eşyanın hakikati bize kapalıdır. Kant'ın 1780'de yaptığını çok erken bir tarihte İslam medeniyetinde kendi şartları içerisinde yapıyor. Fenomenal bilgi ki bunun en güzel takipçisi Ali Kuşçu'dur. Razi'ye bunu yapma imkanını veren ne? Yeni dünya resimleri ki bu çok önemli bir nokta. Medeniyetler, dünya tasavvurları üretirler; bu dünya tasavvurları ise bütün fikrini verir. Bütün fikrinde biz parçanın bilgisini, anlamını ve meşruiyetini elde ederiz. Bilme, anlama ve anlamlandırma bununla mümkündür. Dünya tasavvuru iki alt gruptan oluşur; hayat görüşü anlam tarafını, dünya resmi de resim tarafını verir. Ancak bir sıkıntı var, dünya tasavvurları zamanla hayat görüşüne dönüşebilir. Bugün Türkiye'de olduğu gibi. Ben Gazaali'ciyim diyor, tek başına Gazzali'ci olmak ne işe yarar? Kendini eğlersin, tatmin edersin, makam

mevki ve mülk kazanırsın. Var mı Türkiye'de, var! Ümmetin sorununu çözüyor musun, çözmüyorsun. Birbirimizle uğraşıyoruz Eş'arî, Bâtini, Ehl-i sünnet ve Şiî oluyoruz, Aritotelesçi oluyoruz ama bir türlü kendimiz olamıyoruz. Bu kadar çok şey olursan kendini kaybedersin. Dünya tasavvurlarını hayat görüşü haline getiriyoruz ve bu da büyük bir sıkıntı yaratıyor. Niye? Çünkü dünya resmi gelip geçiyor, değişiyor. Hayat görüşü, evet ilkeleri sabit ama yorumu farklıydı, değişikti. Dünya resmi İbn Sina'nın matematiği, optiği ve astronomisi değişti. Sen bugün Harezmî'nin cebrini kullanmıyorsun. Dünya resimleri değişken arkadaşlar. Kaldı ki hayat görüşlerinde idrak ve yorumlama değişken. Onun için dünya tasavvurlarını bir bütün olarak muhafaza edemeyiz. Bu bizi gerçeklikten alıkor. Tarihten düşürür. Halbuki ne dedik dünya tasavvuru hayati bir konu. Dünya tasavvuru üretmemiz hayati bir konu. Çünkü bilmemiz, anlamamız ve anlamlandırmamız bununla mümkün. Biz bugün bilemiyorsak, anlamıyorsak ve anlamlandıramıyorsak, dünya tasavvurlarımız olmamasından, parçaya ilişkin bilgimiz yok, anlamımız yok meşruiyetimiz hiç yok. Size bir örnek vereceğim: Gazetelerde soruyor okuyucu: “Sayın hocam pazardan aldığım şeyin kaynağını sorgulamak zorunda mıyım?” Fakih cevap veriyor “Hayır, çünkü Ebussuud Efendi dedi ki” diyor halbuki Ebussud'un pazarıyla bugünkü pazar aynı değil. Resmi dikkate almıyorsun. Ebussuud'un pazarı 1520'lerde iktisat teşkilatı tarafından sıkıca denetlenen ve pazarın müslüman olduğu bir dönem. Ama bugünkü pazar öyle değil. Adamın verdiği fetvaya bakın. Bugünkü pazar değişmiş. Fıkıhta bile verdiğimiz fetvalar dönemin resmiyle son derece alakalıdır. Diyelim ki Trabzon'dan bir aile Almanya'ya gidiyor. Orada bir çocukları doğuyor. Çocuğa giderken çektikleri Trabzon fotoğrafını gösteriyorlar. Çocuk o resimle büyüyor. 30 yıl sonra gidip göreyim Trabzonu diyor. Bakıyor ki resimle gerçeklik kopuk. Ne yapması lazım? Ya resme bağlı kalacak ya da resmini yenileyecek. Benim kastettiğimde bu, zor bir şey değil. Resim değişti biz bu resim üzerine yapılmış yorumları ve dünya tasavvurlarını muhafaza etmeye çalışıyoruz.

Peki ne yapmamız lazım? İslâmı sadece bir din olmaktan çıkartıp (sadece din olursa Yahudiler gibi olur) bir hayat görüşü olarak yeniden yorumlamamız lazım. Yani İslamî hayat görüşünü yeniden teklife dönüştürmemiz lazım. Yeniden ifade ve istifade edilecek hale getirmemiz lazım. Bügünkü din dili yetmiyor. Bügünkü din dili 15-25 yaş arasında işe yarıyor. Ondan sonra herkes hayata atılınca hayatın şartlarına göre iş yapıyor. Bunu biran evvel halletmemiz gerekiyor. Hayat görüşümüzün ilkeleri değişmez, mevcuttur. Biz bunu yeniden bugünkü dille anlatmamız lazım. Hakikati adaleti ve mehabbeti yeniden ifade etmemiz lazım. Yeniden bunu dile dökmemiz gerekiyor. Metafizik çanak budur. Metafizik çanak olmadan başkalarının çanağında gözümüz olur.

İkincisi; mevcut dünya resimlerinden korkmamamız lazım. Quantumdan bilimden korkmak gerekmez. Resim olarak elbette her resim bir tasavvur içerisinde bize

geliyor. Ve o tasavvurun da hayat görüşü var. Kapitalist hayat görüşü, Protestan hayat görüşü. Şüphesiz hayat görüşleriyle, bilimle kavga etmenin anlamı yok. Fizik yaptığımız zaman quantumu görmeden fizik yapamazsınız ki. Müslümanlar fizik yaparken Aristotelesi, Galeni, Öklidi, Pers kültürünü dikkate almadılar mı? Aldılar. İbn Sina'nın tıp kitabı bir sentezdir. İbn-i Sina'ya %5 unsuru ait. Çünkü her şey var orada. Bütün kitaplar için bu böyle. Yani Harezmi algoritmik hesabı kurdu, kitabın adı *Hisabü'l-Hindî* (hint hesabı). Harezmi ben müslümanım Hint adını veremem dedi mi? Ne olacak? Biz fizik yapınca quantumu görmeyince ne yapacağız, biz atomlara abdest mi aldıracağız, nedir yani? Quantum quantumdur. Quantumun durumu mevcut dünya görüşleriyle (bu marksizim, kapitalizm olabilir). Onlara sataşacağız tabi. Ama biz ne yapıyoruz resimle uğraşıp yorumu aradan alıyoruz. Farkında bile değiliz. Dünya resimleriyle yüzleşmemiz lazım mevcut dünya resimleriyle yüzleşmemiz lazım. Mevcut dünya resimleriyle iş yapamayız artık kendimiz dünya resmi üretmemiz lazım. Biz bugün fizik yapıyor muyuz? Optik yapıyor muyuz? Psikoloji yapıyor muyuz? Bakın Adalet ve Kalkınma Partisi var ama bir tane adalet teorisi kitabımız yok. Oda bir resim. Devlet teorisi kitaplarımız var mı yazıyor muyuz? Osmanlıda 2500 tane siyasetname var. Bu adamlar kral olduktan sonra bile bu işle uğraşmışlar. Belli oranlarda belli ihtiyaçlar çerçevesinde yazıyor muyuz yok. Kesinlikle mevcut dünya resmiyle yüzleşeceğiz. İster Çin'de üretsin ister Amerika'da fark etmez. Çünkü dünya resmi bu. İnsan komisyonu ortaktır. Kendimiz resim üretmemiz lazım ve hem yeni yaptığımız hayat görüşü ile hem de bu dünya resimleriyle entegre dünya tasavvuru üretmemiz lazım. İbn Sinacılık Yunan kültürü ile bir hesaplaşma idi. İbn Sina İslamı satarak iş yapmadı, İbn Sina bir Atina'lı düşünür değil. Hanefi kadısıdır ve Bağdat civarında yaşamıştır. Onun derdi İslam hayat görüşünü kültür birikimi içerisinde yeniden formüle edebilmekti ve bunu çok ciddi bir şekilde başardı. Yahudileri, Hristiyanları, müslümanları herkesi etkiledi. Kelamı etkiledi. Razi bunu tekrar yaptı. Seyyid Şerif Cürcani tekrar yaptı. Ali Kuşçu tekrar yaptı. Ali Kuşçu'yu matematikçi astronom zannediyorsunuz, çok ciddi bir kelamcı. Biz bunu yapabiliyor muyuz? Var mı dünya tasavvurlarımız? Yok. Senin bir şey diyebilmen için teklifinin olması lazım. Teklifin yoksa başkalarının dediğini tekrar etmiş oluyorsun. Bunu yaparken tarihi tecrübelerden istifade etmeyi de ihmal etmeyeceğiz. Atalarımız nasıl yapmışlar? İslâm medeniyeti ya da islam itikadı 1500 yıllık bir tecrübesi olan itikaddır. Biz dün doğmuş bir kültür, medeniyet değiliz. 1500 yıllık itikadımız var, buna saygı duymak zorundayız. Eğer bilmek istiyorsak olup biteni anlamak istiyorsak hızlıca bu süreçleri geçmemiz gerekir yoksa birbirimizle kavga eder dururuz. Kendimiz olmayız ama her şey oluruz. İhvancı, marksist, Eş'ari, Ehl-i sünnet oluruz, şucu bucu oluruz. Ehl-i sünnetin de adı var. Kimsenin olaylara Maturîdî ya da Eş'arî baktığı yok. Baksanda zaten göremezsin o gözlük bitti. O gözlüğün çapı bitti. O döneminde muazzam iş yaptı, onların hepsi müthiş insanlar ama o adamların yaptığı fotoğraf makinesiyle bugün sen gerçekliğin fotoğrafını çekemezsin, pikseli düşük. Adamlar yepyeni makine yaptılar. Buna çok dikkat etmemiz gerekiyor. Kuran-ı Kerim Fussilet 53. ayette Cenabı Allah şöyle diyor:

"Afak veya enfüste ayetlerimizi onlara göstereceğiz." Bu afak ve enfüsü tefsir tarihinde nasıl yorumlamışlar merak ettim ben. Benim dediklerimin hepsinin özeti burada. İlk tefsirlerde afak ve enfüs ne biliyor musunuz? Müslümanlar dışarıya yeni çıkıyor ya, değişik ülkeler ve insanlar gerçekten. Çünkü adamın haritası yok ki ilk defa hayatında çölden çıkıyor. Mısır'a vs. gidiyor ne değişik ülkeler var, afak ya burası diyor. Fakat orayı temessül ettikten sonra afak ve enfüsü farklı kültürler farklı adet, gelenek, dinler olarak görüyor. Fakat Bağdat'tan sonra afak ve enfüs kozmoloji ve psikoloji olarak alınıyor. O kadar ki Şemsettin Semerkandi (ö.1434) bir ilim dalı kuruyor; ilm-i afak ve enfüs. Ayetten hareket ederek ilim kuruyor adam. Şemsettin Semerkandi Maturidiliğin en önemli ismidir. İci'den önce ölmüştür. Büyük bir matematikçi. Evrensel tartışma metodu kurmuş, astronom, rasathanede çalışmış. Deha milyonda birdir. Seksen milyonuz sekiz tane dehaya ihtiyacımız var bizim değil mi? Neredeler? Toplum, kültür olarak dehaları öldürüyoruz, yok ediyoruz. Mehmet Genç hoca der ki; Osmanlı bir zeka avcısıydı. Müthiş bir sistem var Osmanlıda. Toplumun en zeki insanlarını tespit ediyorlar. Köle bile olabilir. Tunus'lu Hayrettin Paşa köle ama Abdülhamit'in sadrazamı. Kaptan-ı Derya Hasan Paşa köle bu adam, Merzifon'lu Mustafa Paşa Merzifonlu bir sokak çocuğu. Barbaros Hayrettin korsan. Benim dedem Hacı Süleyman Fazlıoğlu 1650 Akıncı beyi, Trabzon'un en önemli eşkıyası bu adam. Adam iki, üç bin kişiyi etrafında topluyorsa doğal liderdir, lider olmak kolay mı? Liderin okulu var mı, ben okudum lider oldum, enteresan adam. Osmanlı bu liderleri paşa yapıyor. Paşa yapıyor ama doğal çevresinden uzaklaştırıyor, Balkanlara gönderiyor. Hacı Süleyman Fazlıoğlu savaşarak ölmüş. Dedemin dedesi Hüseyin Efendi o da eşkıya, onu da Trabzon Subaşısı yapıyorlar. En iyi hırsız bütün hırsızları bilir. Trabzon eyaletini mum gibi yapıyor adam. Osmanlı zeki adamı buluyor ve hemen önünü açıyor, açmakla kalmıyor, bir de itekliyor. Biz de zeka avcısıyız niçin? Gördüğümüz yerde öldürüyoruz sınıfın en zekisini. Hoca asistan almaz, kendisini geçer diye. Sonra da çok geri kalıyoruz diyorlar, ilerletecek adamları öldürürsen nasıl ilerleyeceksin. Orta zekalılarla bu iş olmaz. Orta zekalı, gerizekalı ayıp bir şey değil. Cenab-ı Hakkın yaratmasına saygı duyacaksın tabi. Semerkandî bu ilmi kuruyor, asıl meselemiz şu mahluktan hâlıka nasıl gidilir? Mahluktan halıka gidebilmemiz için ne yapmam lazım? Semerkandi diyor ki; "Afak ve enfüsün bilgisine sahip olmam lazım." Afakın bu dönemdeki bilgisi nedir? Kozmolojidir, astronomidir, matematiktir, oturuyor ve metinde bunları yazıyor. Enfüs dönemi, nefis nedir, ruh nedir ve buradan hareket ederek varlıktan halıka gidiyor. İnanılmaz bir eser. Ben kendi kendime dedim ki aslında bizim durumumuz şuna benziyor: i) Şemsettin Semerkandi'nin bu ilm-i afak ve enfüs yorumunu hiç görmeyebiliriz, bunu reddedebiliriz ki modern İslam bunu yapıyor. Diyorlar ki bizi geçmişte yapılanlar hiç ilgilendirmez. Gelenekselciler orada gömülüp kalıyorlar. Peki çözüm ne? Orada dördüncü yorumu yapmamız lazım. Adam yapacağını yapmış. Senin şimdi quantumu dikkate alıp çağdaş kozmolojiyi ve çağdaş psikoloji çalışmalarını dikkate alıp ayeti yeniden yorumlaman lazım, bunu ümmet alimlerimiz böyle yapmış. İlk dönemde kendi dışındaki coğrafya sonra kültür, gökyüzü, yeryüzü bilimlerini öğrenince orada bırakmışız, devamını getireceksin.

Buna süreklilik diyoruz. Süreklilik kavramı usul-i fıkhın kavramıdır, hem gelenekselciliği aşarsın hem de modernizmi aşarsın. Geleneğe de en azından orada verilen emek bakımından saygı duyar ve onların tecrübesini önemsersin. Oraya kendini eklemlersin, fakat orada gömülü kalmazsın. Modernistleri de aşarsın reddetmezsin onları. Bizim yapmamız gereken şey bu yorum geleneğini sürdürmeyi becerebilmemiz. Böyle yaparsak bilmeyi, anlamayı, anlamlandırmayı sürekli kılabiliriz. Aksi taktirde başkalarının metafizik çanaklarında yaşamaya devam ederiz. Hayat ve tabiat tamamlanmamış, evren çalışmaya devam ediyor. Hayat da tamamlanmamış, bakın insanlar devam ediyor. Devletler kuruluyor. İleride nasıl devletler kurulacak bilmiyoruz, belki internet devletine geçeceğiz, bilemeyiz ki. Ne hayat ne de tabiat tamamlanmamıştır. Açık uzaydır, kendilerini örmeye devam ediyorlar, çalışıyorlar. Gelelim bizde kendimizi örmeye devam edelim. Bu ayetin dördüncü beşinci altıncı yorumunu yapmamız gerekiyor. Peki bunu nasıl yapacağız? Bunu yapmanın tek yolu var başka hiçbir yolu yok. İslâm hayat görüşünü bir var oluş tarzı haline getirmemiz gerekiyor. İslâm hayat görüşü bugün felsefî bir sistem, politik bir sistem her şeyi yaptık ama bir var oluş tarzı. Ne demek var oluş tarzı? Ne diyor İbn Haldun: “Hz. Peygamber zamanında Medine'de Kuran okumakla 14.yy da Tunus'ta Kuran okumak arasında ne fark var? Çok çağdaş bir soru. Verdiği cevap çok ilginçtir. Tunus'ta 14.yy da Kuran okumak bir makam meselesidir, sosyal statüdür, meslektir. Ama Hz.Peygamber zamanında Medine'de Kuran okumak bir varoluş tarzıdır. Varlığını o okuma üzerinden inşa etme, üretme tarzıdır. Biz bunu yapabilirsek bu işi öğreniriz. Din kavramını ricing? (böyle kaydedilmiş, anlayamadım, o.d.) kavramından kurtarmamız lazım. Önde müslüman arkadaşlar; “Efendim bu dini değil” diyor. Müslümanın her şeyi dinidir. Para kazanmak da tuvalet de ticaret de dini. Din uhrevi ve dünyevi olarak görülemez. Çünkü bunlar sıfattır. Uhrevilik Hristiyanlıktır, dünyevilik Yahudiliktir. Uhrevilik ve dünyevilik bizim için mutlak kategoriler değil. Sıfattır onlar, maddi ve manevi, cismani ve ruhani, bütün bu ayrımlar sıfattır, esas değildir. İskender Hindistan'a ulaşınca Hintli rahipler hepsi kel, özel kıyafetleri var binlercesi dizilmiş enginizasyon (meditasyon?) yapıyorlar. İskender'in çok dikkatini çekiyor, gidiyor en başındakine ve diyor ki: “Siz ne yapıyorsunuz?” Kendimizi fethediyoruz diyor. Sonra bu vatandaş İskender'e; “Sen ne yapıyorsun?” diyor. İskender: “Dünyayı fethediyorum” diyor. Ben bunu şöyle bağlamıştım: Dünya ile kendin arasında bu kadar keskin ayrım yapma. Sen biraz dünyasın dünya biraz sendir. İkincisi; bir müslüman sadece dünyayı fethederek iş yaparsa Moğollara Amerikalılara döner. Sadece kendini fethetmeye kalkarsa Hint mistisizmine döner. Biz hem kendimizi hem dünyayı aynı anda fethetme becerisini göstermemiz gerekiyor. Sahabe bunu yaptı. Kendini fethetmeden dünyayı fethetmeye kalkan insanlar ne hale dönüşüyor görüyorsunuz. Kendini ihmal ederek tek başına dünyayı göz önünde bulundurmak çok tehlikelidir. Fakat sırf kendine takılıp kalmak da dünyayı ihmale sebep olur. Sarık cübbee tak, sosyal hayattan kendini tecrit et, ne güzel müslümanım. Ne dedik? Müslümanlık sokakta, çarşıda ve pazardadır. Mağarada değil. Bu iki fetih birleştirilirse ki “ed-din” budur. Müslümanın yaptığı her şey dinidir.

Sen para kazandığında rızkını kazandığında dini bir şey yapmıyor musun? Müslüman olduğunda senin herşeyin dinidir. Din eğer yol demekse doğumdan ölüme bizim biran evvel bu İslâm hayat görüşünü varoluşsal bir tarza dönüştürmemiz lazım. Yoksa kendimizle uğraşmaya devam ederiz. Niye birbirimizle kavga ediyoruz biliyor musunuz? Kendini aşan bir fikri olmayan insan ya kendisiyle uğraşır ya başkasıyla savaşır. İnsanlara sunabileceğimiz bir teklifimiz yok, dışarıya çıkamıyoruz kendimizle kavga edip kendimizi meşgul ediyoruz.

NOT:

Seminer, Çanakkale İlim Yayma Cemiyeti'nde gerçekleştirilmiştir. (01. 08. 2017).

Bir günlük seminer notlarının temininde emeği geçen Sn. Osman Demir ve Sn. Rüştü Atmaca'ya teşekkürü bir borç bilirim.

Kaynak link:

İhsan Fazlıoğlu Semineri: "İslam Temeddününü Okumak: Hayat görüşü, Dünya Resmi ve Dünya Tasavvuru Açısından Bir Değerlendirme"

http://fazlioglu.blogspot.com/2018/12/ihsan-fazlioglu-semineri-islam-temeddununu-okumak-hayat-gorusu-dunya-resmi-ve-dunya-tasavvuru-acisindan-bir-degerlendirme.html

PROF. DR. İHSAN FAZLIOĞLU ÇALIŞMALARI KÜTÜPHANESİ

*RÖPORTAJLAR SERİSİ

1.Ne Hintli bilgeler gibi sadece 'kendini', ne de İskender gibi yalnızca 'dünya'yı fethetmek. PDF

2.Aydın Bizden Değildir PDF

3.Yanlışlara ağıt yakmaktan doğruları inşa edemiyoruz PDF

4.Teklifiniz ve temsiliniz yok ise siz de yoksunuz! PDF

5.Şehir ve Kitap Üzerine PDF

6.Tarihten çekilen Türkler değil Osmanlılardır PDF

7.Kitaplarda Bulabildiklerimiz Ancak Bildiklerimizdir PDF

8.Geçmişimizle Yüzleşmek PDF

9.Kitap Okumak İnsan Öldürmekten Daha Zordur PDF

10.Derdimiz Yolda Olmaktır, Çadır Kurmak Değil PDF

11.Geleceğin Tarihi İstanbul'suz Yazılamayacaktır PDF

12.Geçmişte Dökülen Sütün Hesâbı Olmaz; Ama Tarihte Olur... PDF

13.Tarih, Türk Tarihi, Dünya Tarihi ve Biz PDF

14.Mensubiyet Mesuliyeti Yaratır PDF

15. İlim ilim bilmektir; bilim neyi bilmektir PDF

16. Kendimiz, derdimiz; niyetimiz, seferimiz; bilgimiz, azığımızdır... PDF

17.Kitapsever Programı PDF

18.Bâliğiz Ama Âkil Değiliz PDF

*KONFERANSLAR SERİSİ

1."ÂMENTU'NÜN BEDELİNİ ÖDEMEK -Ne Yapmalı? Bedel, Bakış ve Süreklilik" PDF

2. "Hakikatli ve Siyasetli İnsan Olmanın İmkânı: Işk, Sıdk ve Liyakât Kavramları Açısından Bir Modelleme Denemesi" PDF

3."Modern Dünyada Bilgi ve Zihniyet" PDF

4."İslam Temeddününü Okumak: Hayat görüşü, Dünya Resmi ve Dünya Tasavvuru Açısından Bir Değerlendirme" LİNK

*OKUMALAR SERİSİ

1. Medeniyet Okumaları (15 Ders) PDF

*AFORİZMALAR

1.Aforizmalar PDF

AÇIKLAMA:

Dokümanları kaydetme sorunu yaşayanlar için açıklama: "PDF" yazan linke tıkladıktan sonra yapacağınız işlem aşağıdaki görselde anlatılmaktadır. Saygılarımla.

İhsan Fazlıoğlu Seminerleri
fazlioglu.blogspot.com